

**ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙ ΤΩΝ ΔΟΓΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΝΟΜΟΚΑΝΟΝΙΚΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ**

**ΤΟ ΕΠΙΤΡΕΠΤΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΚΗΔΕΥΣΕΩΣ
ΑΥΤΟΧΕΙΡΩΝ ΑΠΟ ΚΑΝΟΝΙΚΗΣ ΕΠΟΨΕΩΣ
(Γνωμοδότησις ¹)**

Ι. Ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα

1. Ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα ἐξ ἐπόψεως Κανονικοῦ Δικαίου περὶ τοῦ κατ' ἐξαίρεσιν ἐπιτρεπτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως εἰδικῶν περιπτώσεων αὐτοχείρων εἶναι οὐσιαστικῶς ἀνύπαρκτος. Καὶ ὅμως ἡ ἔρευνα τοῦ θέματος τούτου πρέπει νὰ ἀπασχολήσῃ τοὺς εἰδικούς, διότι εἶναι πολὺ σημαντικόν. Περαιτέρω, ὡς θὰ φανῇ κατωτέρω, ἡ σχέσις κανόνος καὶ ἐξαίρεσεων ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου

Τοῦ Δρος **ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΕΠΑΜ.ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ**
Ἀναπλ. Καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
Δικηγόρου παρ' Ἀρείῳ Πάγῳ

ἀνατρέπεται, φρονῶ, ἐν τῇ πράξει τόσον πολὺ, ὥστε αἱ κατ' ἐξαίρεσιν περιπτώσεις ἐπιτρεπτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως ἀπὸ πλευρᾶς Κανονικοῦ Δικαίου νὰ ἀποτελοῦν τὸν κανόνα καὶ ὁ κανὼν νὰ ἀποτελῇ ἐν τῇ πράξει τὴν ἐξαίρεσιν. Τῷ ὄντι, ὡς διαλαμβάνομεν κατωτέρω, διὰ τοῦ 14ου ἱεροῦ Κανόνος τοῦ ἁγίου Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας (ἐφεξῆς: Τιμοθ. 14), ἐπικυρωθέντος ὑπὸ τοῦ 2ου Κανόνος τῆς λεγομένης Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (καθ' ἡμᾶς Ἑκτῆς) ἐτέθη ἡ ἀρχή, τ.ἔ. ὁ κανὼν τοῦ μὴ ἐπιτρεπτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τῶν αὐτοχείρων. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Κανόνος προβλέπεται κατ' ἐξαίρεσιν τὸ ἐπιτρεπτόν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως ἐκφρενοῦς αὐτόχειρος μὴ ἔχοντος ἑαυτόν. Οὕτως ὑπὸ πολλῶν ἐπιστεύθη ὅτι ὁ κανὼν εἶναι τὸ μὴ ἐπιτρεπτόν τῆς κηδεύσεως τῶν αὐτοκτονούντων καὶ ἡ ἐξαίρεσις ἀπὸ τοῦ κανόνος τούτου εἶναι ἡ κήδευσις αὐτῶν, ἐὰν εἶναι παράφρονες. Τὴν θέσιν ταύτην ἔχει καὶ ἡ ἐπίσημος Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1900, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ἐν τῇ οἰκείᾳ παραγράφῳ, ἐνῶ

τὰ αὐτὰ ὑποστηρίζουν καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἐρευνητῶν, κυρίως εἰς γενικὰ ἐγχειρίδια Κανονικοῦ Δικαίου καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, καθὼς καὶ τὰ ἐλάχιστα, ἀξιόλογα, ἀλλὰ σύντομα ἄρθρα περὶ τῆς ποινῆς τῆς στερήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως γενικῶς, ἀπὸ τὰ ὁποῖα οὐδὲν ἐκτείνεται εἰς τὴν εἰς βάθος ἔρευναν τοῦ κατ' ἐξαίρεσιν ἐπιτρεπτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως αὐτοχείρων. Ἡ μόνη ἐξ ἄλλου ἐκτενὲς σχετικὴ μελέτη καὶ ἔρευνα τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ ἡμῶν Ἡ. Βουλγαράκη, σπουδαιότατη καὶ λίαν χρήσιμος ἀπὸ πλευρᾶς συγκεντρώσεως πηγῶν ὕλικου, μὴ οὔσα ἔρευνα Κανονικοῦ Δικαίου, ἀστοχεῖ εἰς καίρια σημεία, κατὰ τε τὴν ἀφετηρίαν, τὴν ἀξιολόγησιν πολλῶν πηγῶν καὶ τὸ τελικὸν αὐτῆς πόρισμα. Ὁ συναισθηματικὸς δεσμός, ἡ μεγάλῃ ἀγάπῃ καὶ εὐγνωμοσύνῃ ἡμῶν πρὸς τὸν ἀείμνηστον Καθηγητὴν ἡμῶν εὐλόγως ἐδημιούργησαν εἰς ἐμὲ τὴν σκέψιν νὰ μὴ ἀσχοληθῶ μὲ τὸ θέμα, ἢ ἔστω, μὲ τὰς ἀπόψεις αὐτοῦ. Ἡ σοβαρότης ὅμως τοῦ θέματος καὶ τὸ ἐπιβεβλημένον εἰς τὴν περίπτωσιν καθήκον, ὑποδειχθέν ἡμῖν χάριν τῆς ἀληθείας, οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν Δογματικῶν καὶ Νομοκανονικῶν Ζητημάτων, Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Πατρῶν κ. Νικοδήμου, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος κ.κ. Χριστοδούλου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἔσχον σχετικὴν συζήτησιν, ἐνίκησαν τοὺς σχετικoὺς δισταγμοὺς ἡμῶν.

2. Ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς ἡμῶν Ἡ. Βουλγαράκης συνέγραψεν ἐν ἔτει 1992 τὴν μόνην ὑπάρχουσαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν καὶ καθ' ὅσον γνωρίζομεν καὶ ὀρθόδοξον χώρον γενικῶς, ἐκτενὴ εἰδικὴν (ad hoc) μελέτην, ἐξ 139 σελίδων ὑπὸ τὸν τίτλον «*Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*»². Ἡ μελέτη ὅμως αὐτή, δὲν εἶναι, ὡς ἐλέχθη ἄνωτέρω, μελέτη Κανονικοῦ Δικαίου, ἀλλὰ μᾶλλον ποιμαντικοῦ-

εραποστολική τοποθέτησις τούτου ἐπὶ τοῦ πόνου τῶν συγγενῶν τοῦ αὐτόχειρος.

Ὁ γνωστὸς διὰ τὴν καλοσύνην αὐτοῦ Καθηγητής, ὡς ὁ ἴδιος περιγράφει, ἔγραψε τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐξ ἀφορμῆς τοῦ πόνου συγγενῶν αὐτοκτονήσαντος, καὶ μὲ ἀφετηρίαν αὐτὸ τὸ συγκεκριμένον πραγματικὸν περιστατικόν, προσεπάθησε νὰ ἀνεύρη, πέραν τῆς ὑπαρχούσης μίαν «ἄλλην» «ἐναλλακτικὴν λύσιν» εἰς τὸ «πρόβλημα» τῆς στερήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως, μὲ τελικὸν σκοπὸν τὴν ἀνακούφισιν τῶν συγγενῶν κυρίως τῶν αὐτοκτονούντων. Ἡ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς αὐτῆς ὁμῶς διερεῦνησις τοῦ συγκεκριμένου θέματος, δὲν εἶναι ἡ ἐνδεδειγμένη καὶ βεβαίως οὔτε λυσιτελής, διότι μεταθέτει τὸ πρόβλημα ἀπὸ τὴν οὐσίαν εἰς τὴν περιφέρειαν. Ἀποφεύγοντες τὰ ἄλλα, πρὸς τὰ ὁποῖα ἐπίσης δὲν συμφωνοῦμεν πάντοτε, ἀρκούμεθα ἐδῶ εἰς τὴν παράθεσιν ὠρισμένων χαρακτηριστικῶν θέσεων τῆς ἐργασίας ταύτης, διὰ νὰ φανῇ ἐναργέστερον ἡ κατεύθυνσις πρὸς τὴν ὁποίαν κινεῖται καὶ αἱ βασικαὶ θέσεις αὐτῆς. Εἰδικώτερον εἰς τὴν ὡς ἄνω ἐργασίαν διατυπῶνται ἡ θέσις ὅτι «ἡ Ἐκκλησία, ὅπως ἔχουν τὰ πράγματα μέχρι τώρα, διαθέτει ἀκόμη τὸ πρᾶγμα μεγάλο προνόμιο νὰ συναντᾷ κάθε ὀρθόδοξο Ἕλληνα τρεῖς φορὲς στὴ ζωὴ του, στὴ βάπτισιν, στὸ γάμο καὶ στὴν κηδεία»³ καὶ κρίνεται ὅτι ἂν εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις προβάλλῃ καλὸ παράδειγμα, θὰ ἐπιτύχῃ ἐν μέγα μέρος τῆς ἀποστολῆς Αὐτῆς, ἐνῶ θὰ συμβῇ τὸ ἀντίθετον, ὅταν «στὶς τρεῖς αὐτὲς εὐκαιρίες προσφέρει, ἓνα, ἔστω καὶ γιὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ κόσμου, κακὸ παράδειγμα»⁴. Μὲ αὐτὴν τὴν σκέψιν κρίνεται περαιτέρω ὅτι ἡ ἄρνησις ἐκκλησιαστικῆς ταφῆς τῶν αὐτοκτονούντων «ἀποτελοῦσε πάντοτε πρόβλημα γιὰ τὸ ἄμεσο περιβάλλον τοῦ νεκροῦ», πρόβλημα τῶν μελῶν τῆς ἐνορίας, ἐπειδὴ δὲν κατάρθωσαν νὰ προλάβουν τὴν αὐτοχειρίαν, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία διὰ τῶν μέτρων τὰ ὁποῖα ἐλάμβανε προσεπάθει διὰ τῆς θέσεως Αὐτῆς περὶ τῆς μὴ κηδεύσεως τῶν αὐτοκτονούντων «νὰ περιστέλλει ἢ νὰ μετριάσει τὸ κακὸ» τῆς αὐτοκτονίας⁵. Περαιτέρω ὑποστηρίζεται ὅτι ὑπὸ τὰς σημερινὰς συνθήκας «διαβλέπει ἡ Ἐκκλησία ὅτι ὁ λόγος τῆς γιὰ τὴν αὐτοκτονία δὲν μπορεῖ, ὅπως ἄλλοτε, νὰ λειτουργήσῃ θετικὰ γιὰ

τὸν μετριασμό τοῦ κακοῦ»⁶. Ἀντιθέτως, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν Ἑλλάδα, πλὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως, ἄλλη «ἐναλλακτικὴ» ἢ «διαζευκτικὴ» λύσις «εὐπρεποῦς» κηδεύσεως τοῦ νεκροῦ, προκαλεῖται μεγάλος σκανδαλισμὸς τῶν συγγενῶν τοῦ νεκροῦ, εἰς τοὺς ὁποίους δημιουργεῖ πρόβλημα ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας ἡ ὁποία θέσις, ἀντιθέτως, δὲν δημιουργεῖ πρόβλημα εἰς τοὺς ὑποψηφίους αὐτόχειρας⁷. Τὸ ὅλον πρόβλημα ἐπιτείνεται ἐκ τοῦ ὅτι τοῦτο κατὰ κανόνα ἀντιμετωπίζεται ὑποκριτικῶς, δι' ἐκδόσεως ψευδῶν ὑπὸ ἱατρῶν πιστοποιητικῶν, διὰ τῶν ὁποίων πιστοποιεῖται, ὅτι ὁ αὐτοκονήσας δὲν εἶχεν σώας τὰς φρένας καὶ οὕτως ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐκκλησιαστικὴ κήδευσις αὐτοῦ⁸. Μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ κρίνεται ὅτι ἡ ἄρνησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τῶν αὐτοκτονούντων «ἀντικρύζεται ὡς πράξη σκληρότητας» τῆς Ἐκκλησίας⁹. Κατόπιν τούτων καὶ ἄλλων παρατιθεμένων στοιχείων περὶ τῶν ὁποίων διαλαμβάνομεν εἰς τοὺς οἰκείους τόπους τῆς παρούσης γνωμοδοτήσεως, ἡ ὡς ἄνω ἐργασία εἰς τὸ «Ἀντὶ Ἐπιλόγου» τελευταῖον τμήμα αὐτῆς, ἀφοῦ ἀναφέρεται εἰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία διεκρίνετο «ἀπὸ μεγάλη θέληση καὶ ἀντίστοιχο θάρρος γὰ νὰ ἀναμετρηθῇ μὲ προβλήματα ποὺ ἡ λύση τους ἀπαιτοῦσε ὑπέρβαση τῆς ἐντολῆς τοῦ ἀρχηγοῦ (βλέπε τὸν δεῦτερο γάμο μετὰ τὸ διαζύγιον), ἢ παραμερισμὸ τῶν συστατικῶν στοιχείων τοῦ βαπτίσματος (βλ. βάπτισμα αἵματος κ.λπ.), ἢ ἀνοχὴ σὲ περιθωριακὰς ἀνδρογυνικὰς σχέσεις (βλέπε «γάμο» δούλων, ἢ τὴν ἐκτὸς γάμου παλλακεία) ἢ τόλμη στὴ «συμβίωσιν» Χριστοῦ καὶ εἰδωλολατρείας (βλέπε μικτοὶ γάμοι)» καταλήγει εἰς τὸ τελικὸν συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία ἀποτελεῖ, ὅπως καὶ ὁ Ἰδρυτὴς Αὐτῆς, «παράδειγμα γιὰ νὰ βαδίζουμε στὰ ἴχνη της» καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὴν τὴν προοπτικὴν διατυπώνεται ἡ ἐλπίς ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ταφῆς τῶν αὐτοκτονούντων ὅτι «ἡ Ἐκκλησία, ποὺ εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν ἀρχαία, θὰ τὸ ἀντιμετωπίσῃ μὲ βάση τὰ ἴδια κριτήρια ποὺ ἴσχυσαν καὶ στὰ πρῶτα τῆς ἱστορικῆς βήματα»¹⁰.

3. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἡ λεπτομερὴς ἐνασχόλησις ἡμῶν μὲ τὰς ἀπόψεις αὐτὰς (τὰς ὁποίας βεβαίως δὲν ἀποδεχόμεθα), διότι μία τοιαύτη ἐνα-

σχόλησις θὰ μετέτρεπε τὴν παροῦσαν γνωμοδότησιν εἰς ἐκτενῆ Διατριβήν, ὅπερ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Κρίνω ἐν τούτοις ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ λεχθοῦν ἐνταῦθα τὰ ἀκόλουθα:

α) Ἀσφαλῶς καὶ ἡ κηδεία, ὅπως καὶ ἄλλαι ἐκκλησιαστικαὶ τελεταί, μυστήρια, συναθροίσεις κ.λπ. ἀποτελοῦν γεγονότα (δὲν ἐπιδοκιμάζω τὸν ὅρον «εὐκαιρίες») πρὸς ἄσκησιν σωστοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου. Τοῦτο ὅμως δὲν δύναται νὰ φθάνη μέχρις ἀνατροπῆς τῶν ἀποφασισθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, διὰ νὰ ἱκανοποιηθοῦν οἱ συγγενεῖς τοῦ αὐτόχειρος. Τὸ πρόβλημα τῶν συγγενῶν τοῦ αὐτοκτονήσαντος, οἱ ὅποιοι προκειμένου νὰ ἐπιτύχουν τὴν κήδυσιν αὐτοῦ, ἐπιχειροῦν τὴν ἐξαπάτησιν τῆς Ἐκκλησίας, δὲν εἶναι οὔτε σημερινόν, οὔτε νέον. Ὁ Τιμόθ. 14, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται ἐκτενὴς λόγος κατωτέρω, ρητῶς διαλαμβάνει περὶ τοῦ ἐκφρενοῦς αὐτοκτονήσαντος τὰ ἀκόλουθα: *«Ὑπὲρ αὐτοῦ διακρίναι ὀφείλει ὁ κληρικὸς, εἰ τὸ ἀληθὲς ἐκφρενὴς ὢν πεποίηκε τοῦτο. Πολλάκις γὰρ οἱ διαφέροντες τῷ πεπονθότι, θέλοντες ἐπιτυχεῖν τῆς προσφορᾶς, καὶ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ εὐχῆς, καταψεύδονται, καὶ λέγουσιν, ὅτι οὐκ εἶχεν ἑαυτόν»*. Ἐκ τοῦ ἀποσπάσματος τούτου προκύπτει ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας ἦσαν γνωσταὶ περιπτώσεις συγγενῶν τοῦ αὐτοκτονήσαντος, οἱ ὅποιοι διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν «προσφοράν» καὶ «εὐχὴν» ὑπὲρ αὐτοῦ, «πολλάκις», δηλαδὴ πολλὰς φορὰς, «καταψεύδονται», δηλαδὴ ψεύδονται ἀσυστόλως, λέγοντες, *«ὅτι οὐκ εἶχεν ἑαυτόν»*. Εἰς τὸ σημεῖον λοιπὸν αὐτὸ δὲν ἔχουν ἀλλάξει τὰ πράγματα. Πάντοτε ἡ Ἐκκλησία ἐγνώριζε καὶ τὸν πόνον τῶν συγγενῶν καὶ τὴν ἀγωνίαν αὐτῶν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον ἔφθανεν ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ πόνου νὰ ὀδηγῇ ἀκόμη καὶ τοὺς πιστοὺς τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας εἰς τὸ νὰ καταψεύδωνται προκειμένου νὰ ἐπιτύχουν τὴν κήδυσιν τοῦ μὴ ἐκφρενοῦς αὐτόχειρος. Καὶ ὅμως ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐχώρησεν εἰς λύσιν ἱκανοποιητικὴν δι' αὐτούς. Ἀντιθέτως μάλιστα, ἐπειδὴ διεπίστωσεν ὅτι συνέβαινε τοῦτο ἐν τῇ πράξει καὶ μάλιστα πολλάκις, ἐθέσπισε κανόνα, τὸν Τιμοθ. 14 ἐπικυρωθέντα ὑπὸ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἀκριβῶς διὰ νὰ μὴν ἀφήσῃ περιθώρια κηδεύσεως προσώ-

πων, τὰ ὁποῖα ἠὲτοκτόνησαν καὶ δὲν συνέτρεχεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῶν δικαιολογητικὸς λόγος κατ' ἐξαίρεσιν ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως αὐτῶν. Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς προβάλλει τὸ ἐρώτημα: Δὲν ἐνδιεφέρετο οὔτε ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία, οὔτε αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι διὰ τὸν πόνον τῶν συγγενῶν τοῦ νεκροῦ αὐτόχειρος; Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἔσφαλε μήπως ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία νομοθετήσασα ὡς ἐνομοθέτησεν; Ἡ ἀπάντησις ἀσφαλῶς εἶναι ὅτι δὲν ἔσφαλε. Τότε διατί δὲν ὑπεχώρησεν εἰς τὸν πόνον καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν συγγενῶν τῶν αὐτοχείρων; Ἡ ἀπάντησις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱερῶν Κανόνων μόνον μία δύναται νὰ εἶναι: Διότι καὶ ἡ «ποινὴ» τῆς στέρησεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως ἔχει **σωτηριολογικὸν σκοπὸν** καὶ ἐπιβάλλεται διὰ τὸ μόνον ὄντως θανάσιμον ἁμάρτημα, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς ἱεροὺς Κανόνας εἶναι ἡ ἀμετανοησία (καν. 5 τῆς Ζ' Οἰκουμ. Συνόδου). Περὶ τούτων ὅμως λέγονται τὰ δέοντα εἰς τὴν ἐπομένην παράγραφον.

β) Ἡ στέρησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως εἶναι, παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην, κατ' ἐξοχὴν πρόβλημα ὅχι μόνον τῶν συγγενῶν τοῦ αὐτόχειρος καὶ τῶν πιστῶν ἐνοριτῶν, ἀλλὰ πρωτίστως καὶ κυρίως τοῦ πιστοῦ χριστιανοῦ, ὑποψηφίου αὐτόχειρος, θέμα μὲ τὸ ὁποῖον ἀσχολούμεθα ἐπίσης εἰς τὴν ἐπομένην παράγραφον.

γ) Ἡ στέρησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως δὲν εἶναι καὶ οὔτε ὑπῆρξε ποτὲ πρᾶξις σκληρότητος τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἀναγκαῖον μέσον πρὸς πρόληψιν τῶν αὐτοκτονιῶν καὶ συνεπῶς πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ἀπωλείας τῆς ψυχῆς τῶν υποψηφίων αὐτοχείρων. Διὰ τοὺς ἰδίους τοὺς αὐτόχειρας ἢ μὴ κήδουσιν αὐτῶν κατ' οὐσίαν δὲν εἶναι ποινὴ, ἀλλὰ διαπιστωτικὴ πρᾶξις διὰ τῆς ὁποίας καὶ ἐπισήμως προβάλλεται ὅτι διὰ τῆς αὐτοκτονίας αὐτοῦ ὁ αὐτόχειρ ἐπετέλεσεν θανάσιμον ἁμάρτημα, διὰ τὸ ὁποῖον δὲν μετενόησεν καὶ οὕτως αὐτὸς ὁ ἴδιος ἔθεσεν ἑαυτὸν ἐκτὸς Ἐκκλησίας καὶ κολάζεται εἰς τὸν Ἄδην διὰ μείζονος κολάσεως. Ἐπ' αὐτοῦ μίαν ἐκ τῶν πολλῶν χαρακτηριστικῶν περιπτώσεων τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας περιγράφουν τὰ (Ψευδο)κλημέντια. Εἰδικώτερον εἰς τὴν ἱβ' Ὁμιλίαν τῶν (Ψευδο)κλημεντίων περιγράφεται γυνὴ ἐπαιτοῦσα, νὰ

λέγει εἰς τὸν Πέτρον, ὅτι ἐὰν εἶχε δύναμιν ψυχῆς θὰ ἠτύοκτόνει: *«Εἰ γὰρ ἀνδρεῖον εἶχον φρόνημα, ἦν κρημνός, ἦν βυθός, ὅθεν ἐμαυτὴν ῥύψασα, τῶν ὀδυνόντων με πύσσασθαι ἡδυνάμην κακῶν»*¹¹. Εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς νὰ αὐτοκτονήσῃ διὰ κρημνίσεως ἑαυτῆς, ἢ πνιγμοῦ, ὁ Πέτρος ἀπήντησε δι' ἐρωτήσεως: *«Τί οὖν; οἶε, γύναι, ὅτι πάντως οἱ ἀναιροῦντες ἑαυτοὺς κολάσεως ἀπαλλάσσονται, ἢ μήτι χεῖρονι κολάσει ἐν ᾧ αἱ τῶν οὕτως θνησκόντων ψυχαὶ περὶ τῆς αὐτοκτονίας κολάζονται»*¹³. Τὸ αὐτὸ χωρίον ἐν τινι μέτρῳ παραλλάσσον διασώζεται καὶ εἰς τὴν «Ἐπιτομὴν Κλημεντίων» ὡς ἀκολούθως: *«Τί οὖν; οἶε, γύναι, ὅτι πάντες οἱ ἀναιροῦντες ἑαυτοὺς κολάσεως ἀπαλλάσσονται, ἢ μήτι χεῖρονι κολάσει ἐν ᾧ αἱ τῶν οὕτως θνησκόντων ψυχαὶ τῆς αὐτοκτονίας χάριν κολάζονται»*¹³. Ἐκ τῶν συμφραζομένων σαφῶς προκύπτει ὅτι πρόκειται διὰ ρητορικὸν ἐρώτημα, διὰ τοῦ ὁποίου δηλοῦται ὅτι ὁ Πέτρος διδάσκει ὅτι οἱ αὐτοκτονοῦντες τιμωροῦνται εἰς τὸν Ἄδην μὲ μεγαλυτέραν κόλασιν, ἀκριβῶς ἕνεκεν τῆς αὐτοκτονίας τὴν ὁποίαν ἐπετέλεσαν. Πρόκειται συνεπῶς περὶ θέματος σωτηριολογικοῦ καὶ ὄχι ποιμαντικῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν συγγενῶν τοῦ αὐτοκτονήσαντος. Ὁ αὐτοκτονῶν, ἢ ἄλλως αὐτοκτόνος, στερεῖται τῆς ψυχικῆς σωτηρίας. Τὰ μέτρα λοιπὸν τὰ ὁποῖα λαμβάνει ἡ Ἐκκλησία πρὸς πρόληψιν τοῦ κακοῦ εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι πρωτίστως καὶ κυρίως σωτηριολογικοῦ χαρακτῆρος καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς αὐτοκτονίας, ὡς ἐκθέτομεν ἐν τῇ ἐπομένῃ παραγράφῳ.

δ) Θεωροῦμεν ὅτι εἶναι **ἄκρως ἐπικίνδυνον** νὰ γίνεται λόγος δι' **«ὑπέρβασι»** ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐντολῶν τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς πίστεως ἡμῶν. Τοιαύτη ὑπέρβασις ἐκκλησιολογικῶς εἶναι ἀνεπίτρεπτος καὶ δὲν γίνεται. Ἡ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀσκήσις ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας, συγκαταβάσεως καὶ ἐπιεικειᾶς πρέπει νὰ ἀσκῆται πάντοτε ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰδρυτοῦ τῆς πίστεως ἡμῶν, ἄλλως δὲν εἶναι ἐκκλησιαστικὴ οἰκονομία, ἀλλὰ παραβίασις τοῦ θεοῦ θελήματος καὶ συνεπῶς ἁμαρτία. Ὅπου ἡ Ἐκκλησία ἐντὸς αὐτῶν τῶν πλαισίων ἐκρίνεν ὅτι ἔπρεπεν νὰ ἀσκῆσθαι ἐκκλησιαστικὴν οἰκονομίαν, τὴν ἥσκησε, ἢ δίδει τὰ

πλαίσια ἀσκήσεως αὐτῆς. Τὸ συγκεκριμένον ζήτημα τῆς μὴ κηδεύσεως τῶν αὐτοκτονούντων καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν συγγενῶν αὐτῶν, ἐκρίθη ὑπ' αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν κρίσιν ταύτην δὲν δύναται νὰ γίνῃ οὔτε κατ' οἰκονομίαν ἐκκλησιαστικὴ κήδευσις εἰς τὸν αὐτοκτονοῦντα διὰ τὸν ὁποῖον δὲν συντρέχει εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν αὐτοῦ (in concreto) συγκεκριμένος λόγος, διὰ νὰ κηδευθῇ ἐκκλησιαστικῶς. Ἀντιθέτως ἀσκοῦσα ἐπιτρεπτῶς οἰκονομίαν κηδεύει καὶ πρέπει νὰ κηδεύῃ αὐτόχειρας διὰ τοὺς ὁποίους συντρέχει λόγος ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἢ πρᾶξις αὐτῶν δὲν εἶναι ἄδικος, ἢ καταλογιστὴ εἰς τὸν δράστην. Ἐκκλησιαστικὴν οἰκονομίαν δύναται ἐπίσης νὰ ἀσκῆσθαι ἐπιτρεπτῶς ἡ Ἐκκλησία καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ κατ' οἰκονομίαν τὴν κήδευσιν τοῦ αὐτόχειρος καὶ εἰς περιπτώσεις ἀμφιβολίας περὶ τοῦ ἂν συντρέχουν ἢ ὄχι λόγοι ἀσκήσεως οἰκονομίας εἰς συγκεκριμένην περίπτωσιν. Πάντα ταῦτα ὅμως δὲν προκύπτουν ἐκ τῆς «ὑπερβάσεως» θείας ἐντολῆς, οὔτε ἐξ ὑπερβάσεως τῶν ἱ. Κανόνων, ἀλλ' ἐκ τῆς ὁρθῆς ἐρμηνείας αὐτῶν ἐκ τῆς ὁποίας προκύπτει καὶ τὸ ἀληθὲς νόημα αὐτῶν. Αἱ πηγαι τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως δὲν ἀλλάζουν οὔτε καταργοῦνται. Ἐπανερμηνεύονται ὅμως καὶ ἐφαρμοζοῦνται ὁρθότερον, ἐὰν προκύπτουν στοιχεῖα στηρίζοντα μίαν τοιαύτην ἐπανερμηνείαν καὶ ὁρθότεραν ἐφαρμογὴν αὐτῶν. Καὶ τοῦτο, φρονῶ μετὰ βεβαιότητος, ὅτι συμβαίνει προκειμένου περὶ τοῦ ἐπιτρεπτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τῶν αὐτοκτονούντων.

4. Οἱ ἱ. Κανόνες ὄχι ἀπλῶς ἐπιτρέπουν, ἀλλὰ, φρονῶ, ἐπιβάλλουν, ὡς ἐξαιρέσεις ἀπὸ τὸν κανόνα, τὴν ἐκκλησιαστικὴν κήδευσιν αὐτοχειρῶν εἰς πολὺ περισσοτέρας περιπτώσεις, ἀπὸ ὅσας μέχρι σήμερον δέχεται ἡ θεωρία καὶ ἡ πρᾶξις. Τολμῶ νὰ ὑποστηρίξω ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει ὅλων τῶν ἱερῶν Κανόνων καὶ ὄχι μόνον τοῦ Τιμοθ. 14, ὁ ὁποῖος κατ' ἐμὲ ἀντιμετωπίζει εἰδικὸν μόνον θέμα, αὐταὶ αἱ ἐξαιρέσεις ἐπιτρεπτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως αὐτοχειρῶν εἶναι τόσον πολλαί, ὥστε ὁ γενικὸς κανὼν ἀπαγορεύσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως νὰ εὐρίσκη ἐν τῇ πράξει ἐλάχιστον ἔδαφος ἐφαρμογῆς, δεδομένου ὅτι **σπάνια εἶναι αἱ περιπτώσεις αὐτοκτονούντων διὰ τοὺς ὁποίους, κατ' ὁρθὴν ἐφαρμογὴν τῶν Ἱερῶν Κανόνων,**

δὲν συντρέχει λόγος ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως αὐτῶν. Περὶ τοῦ ἐὰν εὐρισκόμεθα ἐν δικαίῳ διατυπῶντες τὴν θέσιν ταύτην, θὰ φανῇ ἐκ τῶν ἐν συνεχείᾳ ἀναπτυσσομένων.

II. Ὁ σωτηριολογικὸς χαρακτὴρ τῆς «ποινῆς» τῆς στερήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως

5. Ὡς ἀλλαχοῦ¹⁴ ἐδείξαμεν, στηριζόμενοι εἰς τὴν διερεῦνησιν τοῦ συνόλου τῶν ἱερῶν Κανόνων τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, ἅπαντες ἀνεξαίρετως οἱ ἱεροὶ Κανόνες ἔχουν χαρακτῆρα πρωτίστως καὶ κυρίως σωτηριολογικόν, διότι κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἀλάθητον ἐτυμηγορίαν τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου εἶναι κανόνες *«δι' ὧν ἀποστήσονται μὲν οἱ λαοὶ τῆς χειρόνος καὶ ταπεινότηρας διαγωγῆς, ἐπὶ δὲ τὸν κρείττονα καὶ ὑψηλότερον μεταθῶνται βίον»*, ἢ κατ' ἄλλην διατύπωσιν, ἐθεσπίσθησαν *«πρὸς ψυχῶν θεραπείαν καὶ ἰατρειάν παθῶν»* καί: *«Τοῦτο δὲ φαμεν... τῆς σωτηρίας.. τῶν λαῶν προμηθεύμενοι»*. Τὰ χωρία ταῦτα καὶ πλεῖστα ἄλλα, τὰ ὅποια παραθέτομεν ἐξαντλητικῶς ἀλλαχοῦ εἰς ἰδίαν παραγράφον ὑπὸ τὸν τίτλον *«Ὁ σωτηριολογικὸς χαρακτῆρας τῶν ἱ. κανόνων»* ὠδήγησαν ἡμᾶς εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς θέσεως ὅτι, ἐπειδὴ τελικῶς ἡ τήρησις τῶν ἱ. κανόνων ὀδηγεῖ εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς τῶν χριστιανῶν, αἱ διατάξεις αὐτῶν κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν ἀποτελοῦν *σωτηριολογικὸν δίκαιον*¹⁵. Παράλληλως ἐν τούτοις ἐπεσημάναμεν ὅτι οἱ ἱ. κανόνες ἔχουν δευτερευόντως καὶ ποινικὸν χαρακτῆρα, διότι ἀπειλοῦν ἐκκλησιαστικὰς ποινὰς κατὰ τῶν παραβαινόντων αὐτούς. Συνοψίζοντες αὐτὰς τὰς δύο θέσεις ἐγράφομεν: *«Ὅλοι οἱ ἱ. κανόνες ἔχουν κυρίως σωτηριολογικὸν χαρακτῆρα. Ἐχουν ὁμως δευτερευόντως καὶ χαρακτῆρα ποινικόν, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ παράβασις αὐτῶν ἀπειλεῖται μὲ ἐκκλησιαστικὴν ποινὴν καὶ κατὰ τὴν ἐξομολόγησιν μὲ ἐπιτίμιον»*¹⁶. Τὸ κυρίως λοιπὸν ζήτημα εἶναι ὁ σωτηριολογικὸς χαρακτῆρ αὐτῶν.

6. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι καὶ ὁ ἐδῶ ἐξεταζόμενος Τιμοθ. 14, ὁ ὁποῖος διαλαμβάνει περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀντιμετωπίσεως αὐτόχειρος, μὴ εἰσαγομένης δι' αὐτὸν ἐξαιρέσεως, ἔχει καὶ αὐτὸς *πρωτίστως καὶ κυρίως σωτηριολογικὸν χαρακτῆρα καὶ δευτερευόντως ποι-*

νικόν. Καὶ ὁ μὲν ποινικὸς χαρακτῆρ αὐτοῦ προκύπτει ἐκ τῆς ἀπειλῆς τῆς στερήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως διὰ τὸν αὐτόχειρα, ἡ ὁποία θεωρεῖται ἐκκλησιαστικὴ «ποινὴ» καὶ μάλιστα ἐπιβαλλομένη ἄνευ δίκης (*poena latae sententiae*), ἢ καθ' ἡμᾶς «διαπιστωτικὴ ποινὴ», διότι δι' αὐτῆς δὲν ἐπιβάλλεται εἰς τὸν αὐτόχειρα ποινὴ, ἡ ὁποία μεταβάλλει οὐσιαστικῶς τὴν κατάστασιν αὐτοῦ, ἀλλὰ ποινὴ διὰ τῆς ὁποίας διαπιστοῦται οὐσιαστικῶς ὅτι διὰ τῆς πράξεώς του, ἐφ' ὅσον δὲν συντρέχουν ἀντίθετοι λόγοι, ἔθεσεν ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν του ἐκτὸς Ἐκκλησίας καὶ μάλιστα ὀριστικῶς, ἐὰν ἀπέθανεν χωρὶς νὰ προλάβῃ νὰ μετανοήσῃ. Ἡ «ποινὴ» αὕτη, ὅπως καὶ πᾶσα ἄλλη ἐκκλησιαστικὴ ποινὴ, δὲν στρέφεται ἐναντίον τῶν συγγενῶν τοῦ αὐτοκτονούντος, οὔτε ἐθεσπίσθη ποινὴ, διὰ νὰ τιμωρήσῃ τούτους δι' ἐκκλησιαστικὸν ἔγκλημα διὰ τὸ ὅποῖον δὲν εἶχον συμμετοχικὴν δρᾶσιν (ἂν εἶναι συνυπαίτιοι τῆς αὐτοκτονίας τότε τιμωροῦνται καὶ αὐτοὶ κατὰ τὸν Ἀγκύρ. 25), ἀλλὰ στρέφεται κατὰ παντὸς ὑποψηφίου αὐτοκτόνου. Οἱ συγγενεῖς δράστου ἐνὸς ἐγκλήματος, εἴτε τοῦ κοινοῦ δικαίου, εἴτε τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, πολλάκις πονοῦν καὶ ὑποφέρουν ἐξ αἰτίας τῶν εἰς τὸν δράστην τοῦτον ἐπιβαλλομένων κυρώσεων. Οὔτε ὁμως ὁ πολιτικὸς νομοθέτης, οὔτε ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἀπαλείφουν τὰς σχετικὰς ποινὰς χάριν τῶν συγγενῶν τοῦ δράστου. Ἐν προκειμένῳ ἡ ποινὴ τῆς στερήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως λειτουργεῖ ἐγκληματοπροληπτικῶς τόσον εἰς ἐπίπεδον γενικῆς προλήψεως, ὅσον καὶ εἰς ἐπίπεδον εἰδικῆς προλήψεως. Διὰ τῆς πρώτης οἱ πολλοὶ γνωρίζοντες τὴν ὑπαρξίν τῆς ποινῆς ταύτης καὶ βλέποντες αὐτὴν ἐφαρμοζομένην εἰς τὴν προᾶξιν συνειδητοποιοῦν τὸ μέγεθος τῆς ἁμαρτίας καὶ ἀποτρέπονται ἀπὸ τὴν αὐτοκτονίαν. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἐπίπεδον εἰδικῆς προλήψεως ὁ συγκεκριμένος ἐκάστοτε ὑποψήφιος δράστης αὐτοκτονίας σκεπτόμενος τὰς συνεπειὰς τῆς πράξεως αὐτοῦ ἀποτρέπεται ἀπὸ τῆς αὐτοκτονίας. Τὸ λεχθὲν ὅτι οὗτος δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὴν ἀπειλὴν αὐτῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποινῆς, εἶναι αὐθαίρετον συμπέρασμα στηριζόμενον εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι παρὰ τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀπειλῆς αὐτῆς τῆς ποινῆς δὲν εἶναι ὀλίγοι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι αὐτοκτονοῦν. Μία

τοιαύτη ὁμως θέσις παραθεωρεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν δὲν αὐτοκτονεῖ, διότι φοβεῖται τὸν Θεὸν καὶ θεωρεῖ τὴν αὐτοκτονίαν ὡς ἁμαρτίαν. Ὁ πιστὸς χριστιανὸς θεωρεῖ τὰς δυσκολίας καὶ τὸν πόνον τῆς παρούσης ζωῆς ὡς δοκιμασίας, αἱ ὁποῖαι τὸν βοηθοῦν νὰ συνειδητοποιήσῃ τὸ πρόσκαιρον καὶ φθαρτὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ βελτιούμενος ἀναλόγως νὰ σωθῇ. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ πιστὸς χριστιανὸς δὲν αὐτοκτονεῖ, ἢ ὁσάκις αὐτοκτονεῖ, τὴν ὥραν τῆς αὐτοκτονίας αὐτοῦ δὲν λειτουργεῖ ὡς καλὸς χριστιανός. Περὶ τούτου ὁμως δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ λεχθῶν περισσότερα. Συμπερασματικῶς πάντως βάσει τῶν ἀνωτέρω κρίνομεν ὅτι ὁ σωτηριολογικὸς χαρακτήρ τῶν περὶ αὐτοκτονίας ἱερῶν κανόνων εἶναι ἀναμφίβολος καὶ ὅτι αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κήδυσιν διατάξεις ἀποτελοῦν καὶ αὐταὶ μέσον πρὸς σωτηρίαν τῶν πιστῶν, διὰ τοὺς ὁποίους ἐνδιαφέρεται ἡ Ἐκκλησία καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τηρῶνται, ἂν δὲν συντρέχῃ κανονικὸς λόγος σχετικῆς ἐξαιρέσεως.

III. Ἡ ἀρχὴ τῆς στερήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τῶν αὐτοχείρων

7. Ὁ μοναδικὸς ἱερὸς Κανὼν, ὁ ὁποῖος ρητῶς καὶ ἀμέσως προβλέπει διὰ τοὺς αὐτοκτονοῦντας τόσον τὴν γενικὴν ἀρχὴν τῆς στερήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τῶν αὐτοχείρων, ὅσον καὶ ἐξαίρεσιν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν αὐτὴν εἶναι ὁ Τιμοθ. 14. Πρὸ πάσης ἄλλης συνεπῶς διερευνήσεως τοῦ θέματος τοῦ ἐπιτρεπτοῦ ἢ μὴ τῆς κηδείας τῶν αὐτοχείρων, κρίνω σκόπιμον τὴν παράθεσιν ὁλοκλήρου τοῦ κειμένου τοῦ Κανόνος τούτου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ κατ' ἀρχὴν τιμωρητοῦ τῆς αὐτοχειρίας¹⁷, ἀλλὰ καὶ τὴν βάσιν καὶ τὴν ἀφετηρίαν, κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν σειρᾶς ἐξαιρέσεων, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔγιναν μέχρι σήμερον ἀντικείμενον ἐνδελεχοῦς ἐρεῦνης. Τοῦτο ἴσως διότι δὲν ἡσχολήθη τις ἐρευνητικῶς καὶ εἰς βάθος μὲ τὸ ἐρώτημα, ἐὰν αἱ ὑπὸ τοῦ Κανόνος τούτου ἀναφερόμεναι περιπτώσεις εἶναι ἀποκλειστικαὶ καὶ ἀποτελοῦν κλειστὸν ἀριθμὸν (numerus clausus) πρὸς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην κατεύθυνσιν, ἢ ἀποτελοῦν ρύθμισιν ἐξ ἀφορμῆς συ-

γκεκριμένης περιπτώσεως καὶ περιέχουν διατάξεις σημαντικὰς βεβαίως, ἀλλ' οὐχὶ ἐξαντλητικὰς τοῦ θέματος. Ἡ ἔρευνα εἰς βάθος τοῦ σημείου τούτου, εἶναι, φρονῶ, ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, πρὸς ὀρθὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ θέματος τοῦ κατ' ἐξαίρεσιν ἐπιτρεπτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως. Ὅθεν καὶ ἐφεξῆς καθ' ὃ μέτρον κρίνομεν ἀναγκαῖον πρὸς θεμελίωσιν τῆς τελικῆς ἡμῶν γνώμης ἐπὶ τοῦ θεθέντος ἡμῖν ἐρωτήματος, προβαίνομεν εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ κανόνος τούτου, τοῦ ὁποῖου τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Ερώτησις Ι΄

Ἐάν τις μὴ ἔχων ἑαυτὸν χειρίσῃται, ἢ κηρίση ἑαυτὸν, εἰ γίνεται προσφορὰ ὑπὲρ αὐτοῦ, ἢ οὐ;

Ἀπόκρισις

Ὑπὲρ αὐτοῦ διακρίναι ὀφείλει ὁ κληρικὸς, εἰ τὸ ἀληθὲς ἐκφραγῆς ὧν πεποιήκε τοῦτο. Πολλὰ - κίς γὰρ οἱ διαφέροντες τῷ πεπονθότι, θέλοντες ἐπιτυχεῖν τῆς προσφορᾶς, καὶ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ εὐχῆς, καταφεύδονται, καὶ λέγουσιν, ὅτι οὐκ εἶχεν ἑαυτὸν. Ἐνίστε δὲ ἀπὸ ἐπηρείας ἀνθρώπων, ἢ ἄλλως πως ἀπὸ ὀλιγορίας πεποιήκε τοῦτο καὶ οὐ χρὴ προσφορὰν ἐπάνω αὐτοῦ γενέσθαι· αὐτο - φονευτὴς γὰρ ἑαυτοῦ ἐστὶ. Δεῖ οὖν πάντως τὸν κληρικὸν μετ' ἀκριβείας ἐρευνῆσαι, ἵνα μὴ ὑπὸ κροῖμα πέσῃ»¹⁸.

8. Ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Τιμοθ. 14 προκύπτει κατ' ἀρχὴν ὡς γενικὸς κανὼν Κανονικοῦ Δικαίου, ὅτι ὁ αὐτοκτονῶν δὲν κηδεύεται, ἐκτὸς ἐὰν συντρέχῃ εἰς τὸ πρόσωπόν αὐτοῦ λόγος ἐπιτρέπων τὴν κατ' ἐξαίρεσιν κήδυσιν αὐτοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ὑπάρχει διαφωνία μεταξὺ τῶν εἰδικῶν, οἱ ὁποῖοι ὁμοφώνως διδάσκουν ὅτι ἡ στέρησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως στηρίζεται εἰς τὸν Τιμοθ. 14. Διὰ τὴν ὁμόφωνον αὐτὴν γνώμην τῶν εἰδικῶν, ἣν ὑποστηρίζομεν καὶ ἡμεῖς ἤδη ἀπὸ τοῦ 1978 καὶ ἐξῆς, θεωροῦμεν τὸ θέμα λελυμένον καὶ ἀρκούμεθα ἀντὶ ἄλλης ἀποδείξεως ἢ ἀναπτύξεως νὰ παραπέμψωμεν εἰς τὰ σχετικῶς ἤδη γραφέντα τῶν ἐξῆς ἔργων: Ἀρχιμ. Ἀποστόλου Χριστοδούλου, *Δοκίμιον Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1896, σελ. 459, D. A. Petrakakos, *Die Toten im Recht*, Leipzig 1905, σελ. 90επ. 112 επ., 166, Νικοδήμου Μίλας, *Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν*

Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (μετάφρασις ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπὸ Μελετίου Ἀποστολοπούλου), Ἐν Ἀθήναις 1907, σελ. 977, Κ. Ράλλη, *Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἐν Ἀθήναις 1907, σελ. 185ἐπ., Νικολάου, Μητροπολίτου Ἐρμουπόλεως, *Ἡ αὐτοκτονία ἀπὸ ἱστορικῆς, θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀπόψεως*, Ἀλεξάνδρεια 1934, Ἀρχιμανδρίτου Ἱερωνύμου Κοτσώνη (ἀργότερον Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος), *Σημειώσεις τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Β' (1960), σελ. 78, Π. Παναγιωτάκου, *Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ*, τόμ. Γ' *Τὸ Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας*, ἐν Ἀθήναις 1962, σελ. 208, ὑποσ. 3, 232ἐπ., 543, Α. Χριστοφίλου, *Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον*, Ἀθήναι 1965², σελ. 236, 275, 279 καὶ 292, Χ. Χατζοπούλου, *Τὸ πρόβλημα τῆς αὐτοχειρίας*, Ἀθήναι 1969, σελ. 173-184, Κ. Μουρατίδου, *Κανονικὸν Δίκαιον*, Πανεπιστημικαὶ Παραδόσεις, Ἀθήναι 1975, σελ. 259, Π. Χριστινάκη, *Ἡ ἀπόπειρα ἐκκλησιαστικοῦ ἐγκλήματος (διατριβὴ ἐπὶ διδασκαλίᾳ)*, Ἀθήναι 1978, σελ. 606-615, Πρωτοπρ. Εὐ. Μαντζουνέα, *Ἐκκλησιαστικὸν Ποινικὸν Δίκαιον*, Ἀθήναι 1979, σελ. 234ἐπ., 244, Ι.Θ. Παναγοπούλου, «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ κήδευσις τῶν αὐτοχειρῶν», ἐν: *Ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον. Μελέται - ἄρθρα - γνωμοδοτήσεις - σχόλια ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Νομολογίας*, Ἀθήναι 1980, σελ. 621-624, Γ.Α. Πουλῆ, «Ἡ στέρηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς κήδευσης», *Ἀρμενόπουλος*, 38 (1984), σελ. 272-278, Σπ. Τρωιάνου, *Παραδόσεις Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, Ἀθήνα - Κομοτηνὴ 1984², σελ. 359, 421, Π. Χριστινάκη, *Τὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀδίκου κατὰ τοὺς ἰ. Κανόνες*, Ἀθήνα 1986, σελ. 176ἐπ., Ν. Ἑμμανουηλίδη, *Τὸ δίκαιον τῆς ταφῆς στὸ Βυζάντιον*, Ἀθήνα 1989, σελ. 40ἐπ., 50ἐπ., Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 34ἐπ., Π. Χριστινάκη, *Θέματα Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, Ἀθήνα 1993, σελ. 176ἐπ., Ι. Κονιδάρη, *Ἐγχειρίδιον Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, Ἀθήνα - Κομοτηνὴ 2000, σελ. 221 καὶ 224, Π. Μπούμη, *Κανονικὸν Δίκαιον*, Ἀθήνα 2000, σελ. 242. Ἐκ τῶν ἔργων τούτων προκύπτει

ὅτι σύσσωμος ἡ θεωρία δέχεται τὸ κατ' ἀρχὴν τιμωρητὸν τῆς αὐτοκτονίας διὰ τῆς «ποινῆς» τῆς στέρησεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τοῦ αὐτοκτονοῦντος, ἐὰν δὲν συντρέχῃ λόγος ἐξαιρέσεως ἀπὸ τῆς ποινῆς ταύτης.

9. Λεκτέον ἀκόμη ὅτι ὑπὸ τοῦ Τιμοθ. 14 προβλέπονται ρητῶς περιπτώσεις αὐτοκτονίας, αἱ ὁποῖαι συνεπάγονται στέρησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τοῦ αὐτόχειρος. Αὗται εἶναι περιπτώσεις μὴ ἐκφρενῶν, οἱ ὁποῖοι ἠὲτοκτόνησαν **«ἀπὸ ἐπηρείας ἀνθρώπων»**, **«ἢ ἄλλως πως ἀπὸ ὀλιγορίας πεποιήκασιν τοῦτο»**. Καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις ὁ Τιμοθ. 14 ρητῶς ἐπιτάσσει διὰ τὸν αὐτοκτονοῦντα δι' αὐτοὺς τοὺς λόγους **«ὅτι οὐ χρὴ προσφορὰν ἐπάνω αὐτοῦ γενέσθαι αὐτοφονευτῆς γὰρ ἑαυτοῦ ἐστι»**. Ὑπὸ τὰ δεδομένα αὐτά, εἶναι σαφὲς ὅτι διὰ τοῦ **«ἄλλως πως»** τοῦ Κανόνος δηλοῦται ὅτι ἡ στέρησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως ἐπιβάλλεται καὶ δι' ἄλλους λόγους, ἀναλόγου βαρύτητος. Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἤδη κατὰ τὸ 1978 εἰς τὴν Διδακτορικὴν ἡμῶν Διατριβὴν, ἐρευνῶντες τὰ τῆς ἀποπειράς τῆς αὐτοκτονίας, κατ' ἀξιολόγησιν τοῦ Τιμοθ. 14, ἐγράφομεν ὅτι δι' αὐτοῦ **«διαγράφονται, φρονούμεν, ἀπλῶς τὰ πλαίσια, ἢ τὰ ὅρια τοῦ τιμωρητοῦ καὶ ἀτιμωρήτου τῆς ἀποπειράς, οὕτως: 1) Ἐάν τις ἐκφρενῆς ὢν ἠὲτοκτόνησεν ἢ ἀπεπειράθῃ τοιοῦτόν τι εἶναι συγγνωστός, καὶ 2) Δὲν συγχωρεῖται, ὅστις ἠὲτοκτόνησεν, καίπερ σώας τὰς φρένας ἔχων, «ἀπὸ ἐπηρείας ἀνθρώπων ἢ ἄλλως πως ἀπὸ ὀλιγορίας»**¹⁹. Ρητῶς ἀκόμη ἐκ τῆς τότε ἐρέυνης ἡμῶν ἐδέχθημεν ὅτι: **«Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀκραίων, θὰ ἐλέγομεν, θέσεων κεῖνται, φρονούμεν, πλεῖστοι ὅσοι περιπτώσεις καὶ πλεῖστοι λόγοι αὐτοκτονίας, οἵτινες δὲν καλύπτονται ἀπὸ τὴν 14ην ἀπόκρισιν τοῦ Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας»**²⁰. Περὶ τῶν περιπτώσεων τούτων διαλαμβάνονται τὰ δέοντα κατωτέρω εἰς τὰς οἰκείας παραγράφους.

10. **Πρὸ τοῦ Τιμοθ. 14** διὰ τὴν στέρησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τῶν αὐτοκτονούντων ὑπάρχουν μαρτυρίαι, ἀναγόμεναι μέχρι τῆς Κ. Διαθήκης. Ἐκ τούτων ἀρχοῦμεθα ἐδῶ εἰς τὰ ἀκόλουθα ἐνδεικτικὰ ἐπὶ τοῦ θέματος:

α) Ἡ Καινὴ Διαθήκη: Εἰς τὴν Κ. Διαθήκην

δὲν ὑπάρχει, φρονῶ, οὔτε γενική, οὔτε εἰδική (ad hoc) ρύθμισις τοῦ θέματος τῆς κηδεύσεως ἢ μὴ τῶν αὐτοκτονούντων. Τὴν ἀκριβῶς ἀντίθετον θέσιν διευτύπωσεν προσφάτως ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς ἡμῶν Ἡ. Βουλγαράκης, ὁ ὁποῖος στηριζόμενος εἰς τὰ χωρία: Πράξ. 16, 22, 5, 1-11, 8, 2, 9, 37 ἐπ., Α' Κορ. 5, 1-5, Β' Κορ. 2,6-8,11, 11,30-34, Ἰω. 8,21,24, καὶ Ἀποκ. 9,6, τὰ ὁποῖα παραθέτει καὶ ἐρμηνεύει σχετικῶς²¹, καταλήγει εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα: **«Μετὰ τὴν μεγάλη αὐτὴ παρέκβασις σὲ παρεμφερῆ θέματα μὲ τὴν αὐτοκτονία, ἐνίσχεται, νομίζουμε, περισσότερο τὸ ἐνδεχόμενο ὅτι στὴν ἐποχὴ τῆς Κ. Διαθήκης δὲν πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἄρνησις ἀπὸ μέρους τῆς Ἐκκλησίας γιὰ μιὰ κάποια μορφή παροχῆς ἐξοδίας συμπαράστασιν τοὺς αὐτόχειρες»**²². Ἡ θέσις αὕτη εἶναι, φρονῶ, ἀβάσιμος, διότι τὰ ἀνωτέρω χωρία τῆς Κ.Δ. δὲν στηρίζουν μιὰ τοιαύτην θέσιν. Οὐδὲν ἐκ τούτων ἀναφέρεται εἰς τὴν αὐτοκτονίαν, οὔτε βεβαίως εἰς τυχὸν ἐπιβολὴν ἢ μὴ ποινῆς κατὰ τοῦ αὐτοκτονούντος. Τὰ χωρία αὐτὰ ἀναφέρονται εἰς τὰς περιπτώσεις τοῦ Ἀνανίου καὶ τῆς Σαπφείρας, τοῦ Πρωτομάρτυρος Στεφάνου καὶ τῆς Ταβιθά, τοῦ αἰμομίκτου τῆς Κορίνθου, καὶ τῶν κατὰ τὴν Ἀποκάλυψιν ἐπιθυμούντων νὰ ἀποθάνουν λόγῳ τῶν δεινῶν τὰ ὁποῖα θὰ ζήσουν, ἀλλὰ ὁ θάνατος αὐτῶν δὲν ἐπέρχεται καὶ τέλος τῶν εἰς τὴν Κόρινθον ἀναξίως μεταλαμβάνοντων τῆς Θ. Εὐχαριστίας καὶ ἀποθανόντων. Εἰς οὐδεμίαν τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων ὑπῆρξε γεγονός, ἢ πρᾶξις αὐτοκτονίας, καὶ συνεπῶς ὁρθῶς δὲν ἐτέθη θέμα στερήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως αὐτῶν.

β) Τὸ μόνον γεγονὸς αὐτοκτονίας εἰς τὴν Κ. Διαθήκην εἶναι ἡ αὐτοκτονία τοῦ **Ἰούδα** τοῦ Ἰσκαριώτου, ἡ ὁποία ἀναφέρεται ἀπλῶς εἰς ἄλλην παράγραφον ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναλύεται. Πάντως οὔτε ἡ ἀνάλυσις αὐτῆς δύναται νὰ στηρίξη τὴν ἀντίθετον πρὸς τὴν ἡμετέραν ἄποψιν θέσιν. Ἀντιθέτως μάλιστα τὰ σχετικὰ χωρία τῆς Κ.Δ. παρέχουν σημαντικὰς ἐνδείξεις ὅτι ὁ Ἰούδας οὐδεμιᾶς ἔτυχεν ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως ἢ ἄλλης εὐχῆς, προσφορᾶς ἢ τιμῆς ἐκ μέρους τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο προκύπτει μετὰ βεβαιότητος, φρονῶ, ἐκ τῶν σχετικῶν χω-

ρίων τοῦ Κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίου καὶ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων. Κατὰ τὴν λιτὴν καὶ ὄχι λεπτομερῆ σχετικὴν περιγραφὴν τοῦ Ματθ. 27, 1 ἐπ. μετὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν Ἀρχιερέων νὰ προκαλέσουν τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν παραδόσιν Του εἰς τὸν Πιλάτον, ὁ Ἰούδας **«μεταμελήθεις»** προσῆλθεν εἰς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ ὁμολόγησεν ὅτι ἡμάρτησε **«παραδοὺς αἷμα ἁθῶν»**, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ δυνηθῇ νὰ ἀνατρέψῃ τὴν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπειλουμένην θανατικὴν καταδίκην. Τότε ἔρριπεν εἰς τὸν ναὸν τὰ ἀργύρια τῆς προδοσίας αὐτοῦ, **«ἀνεχώρησεν, καὶ ἀπελθὼν ἀπήγαγον»** (Ματθ. 21, 5). Τὰ ἀργύρια αὐτά, ἐπειδὴ ἦσαν **«τιμὴ αἵματος»**, δὲν τὰ ἔβαλαν οἱ Ἀρχιερεῖς εἰς τὸν κορβανᾶν, ἀλλὰ δι' αὐτῶν ἠγόρασαν τὸν ἀγρὸν τοῦ Κεραμέως **«εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις»**, καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον ὁ ἀγρὸς αὐτὸς ὠνομάσθη **«ἀγρὸς αἵματος»**. Ἀπὸ τὴν περιγραφὴν αὐτὴν οὐδεμία συμπαράστασις τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν λοιπῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ προκύπτει ὑπὲρ τοῦ αὐτοκτονήσαντος Ἰούδα. Ἐξ ἄλλου εἰς τὸ Πράξ. 1, 17 ἐπ. γίνεται καὶ πάλιν ἀναφορὰ εἰς τὴν αὐτοκτονίαν τοῦ Ἰούδα ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ματθίου, εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ. Εἰδικώτερον ὁ Ἀπόστολος Πέτρος, ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ἰούδαν, ἀφοῦ ἐτόνισεν ὅτι αὐτὸς ἐγένετο ὁδηγὸς εἰς τοὺς συλλαβόντας τὸν Ἰησοῦν, προσέθεσεν περὶ τοῦ Ἰούδα: **«οὗτος μὲν οὖν ἐκτίσαστο χωρίον ἐκ μισθοῦ τῆς ἀδικίας καὶ προηνὴς γενόμενος ἐλάκησεν μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ· καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμάχ, τοῦτ' ἐστὶν χωρίον αἵματος, γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ ψαλμῶν· γεννηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ, τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος»** (Πρ. 1, 17-20). Ἐξ αὐτῶν οὐδεμία ὑπὲρ τοῦ αὐτοκτονήσαντος Ἰούδα ἐξόδιος συμπαράστασις, ἢ εὐχή, ἢ προσφορὰ τῶν Ἀποστόλων προκύπτει. Μᾶλλον τὸ ἀντίθετον φαίνεται νὰ ἴσχυσε, διότι ἐὰν οἱ Ἀπόστολοι εἶχον ἐνταφιάσῃ τὸν Ἰούδα, ἢ εἶχον παρὰσχη οἰανδήποτε ἐξόδιον συμπαράστασιν εἰς αὐτόν, τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ μνημονεύηται εἰς τὰς Πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἀντιθέτως καὶ μετὰ τὴν αὐτοκτονίαν

αὐτοῦ, ἀναφέρουν ὅτι *«ἐκτίσαστο»* χωρίον *«ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας αὐτοῦ»* καὶ ὅτι ἐξεχύθησαν τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἔξω, πρᾶγμα τὸ ὅποιον δὲν δικαιολογεῖται ἐκ τοῦ ἀπαγχονισμοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τοῦ ὅτι ἔμεινεν ἄταφος, μέχρις οὗ ἔπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ λόγον τὸν ὅποιον δὲν γνωρίζομεν, ἤνοιξε τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ ἐξεχύθησαν ὅλα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἔξω, χωρὶς καὶ πάλιν νὰ ἐνδιαφερθῇ τις διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ταφήν αὐτοῦ. Τὸ ἄνοιγμα τοῦ σώματος αὐτοῦ, καὶ ἡ ἐκχυσὶς ἔξω τῶν σπλάγχνων αὐτοῦ κατανοοῦνται καλλίτερον, ἐὰν ἡ πτώσις αὐτοῦ ἐγένετο, ὅτε τὸ σῶμα αὐτοῦ εἶχεν ἀρχίσει νὰ σήπεται, ἢ ἐὰν τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἐξεχύθησαν μετὰ τὴν ἀρξαμένη σήψιν τοῦ σώματος αὐτοῦ. Τὰ ἀνωτέρω πρέπει νὰ συμπληρωθοῦν καὶ διὰ τῆς διαπιστώσεως τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ματθίου εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἰούδα, ὅτι ὁ τελευταῖος ἐγκατέλειπε διὰ παραβάσεως τὴν διακονίαν αὐτοῦ καὶ ἐπορεύθη *«εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον»*. Ἀφοῦ ὅμως ὁ τόπος εἰς τὸν ὅποιον ἐπορεύθη ὁ Ἰούδας ἦτο «ἴδιος», τοῦτο ἐξ ἀντιδιαστολῆς σημαίνει ὅτι δὲν ἦτο ὁ κοινὸς τόπος τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ἄλλως ὅτι εἶναι τόπος ἐκτὸς Αὐτῆς. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω ἀναφερθέντα χωρία τῆς Κ.Δ. δὲν παρέχουν μόνον ἢ ἀπὸ κοινοῦ βάσιν πρὸς στήριξιν οἰασθήποτε θέσεως περὶ ἐπιτροπτοῦ τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν εὐχῶν ὑπὲρ τῶν αὐτοκτονούντων εἰς τὴν Κ.Δ., παρὰ τὸ ὅτι ὡς πραγματικὸν γεγονὸς ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀποτρέπει τὸν δεσμοφύλακά του ἀπὸ τὴν αὐτοκτονίαν, ὅταν ὁ τελευταῖος, νομίζων ὅτι ὁ φυλακισθεὶς εἰς Φίλιππους Ἀπόστολος εἶχε δραπετεύσει. Τὴν κρίσιμον ὥραν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ δεσμοφύλαξ ἦτο ἔτοιμος νὰ αὐτοκτονήσῃ διὰ μαχαίρας ὁ Ἀπόστολος ἐφώναξεν εἰς αὐτόν: *«μηδὲν πράξῃ σεαυτῷ κακόν»* (Πρ. 16, 28). Τὸ περιστάτικόν τοῦτο δεικνύει τὴν ἄμεσον ἀποδοκιμασίαν ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου τῆς αὐτοκτονίας καὶ τὸν ρητὸν χαρακτηρισμὸν ταύτης ὡς κακοῦ. Περαιτέρω τὰ ἀνωτέρω ὑφ' ἡμῶν λεχθέντα περὶ τοῦ Ἰούδα ἐν συσχετισμῷ καὶ πρὸς τὴν δογματικὴν ἀξιολόγησιν τοῦ σώματος ἡμῶν ὡς ναοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ σαφοῦς χωρίου, ὅτι ὅποιος φθείρει

αὐτὸν τὸν ναόν, δηλαδὴ τὸ σῶμα αὐτοῦ, «φθερεῖ αὐτὸν ὁ Θεός», ἀποτελοῦν σοβαρὰς ἐνδείξεις πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς αὐστηρᾶς ἀντιμετώπισεως τῶν αὐτοχειρῶν, ὥστε βασίμως νὰ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς αὐστηρότητος ὑλοποίησιν ἀπετέλεσεν ἀργότερον καὶ ὁ Τιμοθ. 14, καὶ ἡ ἐπικύρωσις αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας, περὶ τῶν ὁποίων λέγονται τὰ δέοντα κατωτέρω εἰς τὰς οἰκείας θέσεις.

γ) Ἡ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ ἡμῶν Ἡ. Βουλγαράκη ὑποστηρικθεῖσα ἄποψις ὅτι κατὰ τὸν Ποιμένα τοῦ Ἑρμᾶ πολλοὶ πτωχοὶ χριστιανοὶ εὐρέθησαν εἰς ἀθλίαν κατάστασιν ἀπὸ πλευρᾶς βιοπορισμοῦ, *«ὥστε ἀπεφάσιζαν τὴν ἀφαίρεση τῆς ἰδίας τους ζωῆς»*²³, ὁδηγηθέντες *«ἀπὸ τὴν φεβρὰν ἀνέχειαν ποὺ ζοῦσαν στὸ νὰ ἐπιλέξουν τὸ θάνατο ἀπὸ τὴν παράταση τῆς ζωῆς τους»* δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀλήθειαν. Τὰ χωρία εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται τόσο εἰς τὸ λατινικὸν κείμενον, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν, ὡς ἔχει αὕτη εἰς τὴν ἐκδοσὶν τῆς ΒΕΠΕΣ, δὲν ὁμιλοῦν διὰ χριστιανούς αὐτοκτονούντας, ἀλλὰ ἀορίστως διὰ πάντα ἄνθρωπον, δυνάμενον νὰ αὐτοκτονήσῃ μὴ ὑποφέρων τὴν πενίαν καὶ δυστυχίαν αὐτοῦ καὶ προτρέπει τοὺς χριστιανούς νὰ βοηθοῦν πάντα τοιοῦτον ἄνθρωπον καὶ ὄχι μόνον τοὺς χριστιανούς. Διὰ τὸ θέμα τῆς κηδεύσεως ἢ μὴ αὐτοκτονούντων χριστιανῶν οὐδεὶς λόγος γίνεται εἰς τὸν Ποιμένα τοῦ Ἑρμᾶ. Συνεπῶς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀβάσιμον καὶ τὸ τελικὸν συμπέρασμα διὰ τοὺς ὡς ἄνω δῆθεν χριστιανούς αὐτοκτονούντας ὅτι: *«Ἡ συμπεριφορὰ τους αὐτῇ πρὸς τὴν νὰ προβλημάτισε τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης»*²⁴. Τοιοῦτος προβληματισμὸς δὲν ὑπῆρξεν καθ' ὅσον γνωρίζομεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης, ἐνθα δὲν μαρτυροῦνται περιστατικὰ αὐτοκτονίας χριστιανῶν λόγῳ πτωχείας κατ' αὐτὴν τὴν περιόδον καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν προκύπτει ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα κείμενα τοῦ Ποιμένος τοῦ Ἑρμᾶ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προκύπτει μόνον ἡ ὑποχρέωσις τῶν χριστιανῶν νὰ βοηθοῦν πάντα πτωχὸν ἄνθρωπον, εὐρισκόμενον εἰς δυσχερῆ θέσιν ἐπιβιώσεως²⁵.

δ) **Παχώμιος:** Ὡς ἐπεσήμανεν ἤδη ὁ ἀείμνη-

στος Καθηγητής Ἡ. Βουλγαράκης²⁶, ἡ πρώτη γνωστή μαρτυρία περὶ στερήσεως ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως εἰς αὐτόχειρα προέρχεται ἀπὸ τὸν τρίτον²⁷ καὶ τέταρτον βίον²⁸ τοῦ Παχωμίου. Ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν τῆς περιγραφῆς τοῦ αὐτοῦ συμβάντος εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς βίους προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα πραγματικά περιστατικά: Κάποιος ἀνὴρ, ράπτῃς κατὰ τὸ ἐπάγγελμα, εὐρέθη, ζητῶν ἐργασίαν, ἔξω ἀπὸ τὴν μονήν, τῆς ὁποίας Ἡγουμένη ἦτο ἡ ἀδελφή τοῦ Παχωμίου καὶ Πνευματικὸς τῆς Μονῆς ὁ ἴδιος. Τὸν ἄνδρα αὐτὸν συνήντησε τυχαίως μία νεαρά ἐκ τῶν ἀφιερωμένων εἰς τὸν Θεὸν παρθένων τῆς Μονῆς, ἡ ὁποία εἶχε ἐξέλθει διὰ ἰδικήν της ὑπόθεσιν. Ἐρωτηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ράπτου, ἐὰν ὑπῆρχε δυνατότης νὰ τοῦ δοθῇ ἐργασία σχετικὴ μὲ τὸ ἐπάγγελμά του, ἡ παρθένος ἀπήντησε ἀρνητικά, λέγουσα ὅτι ἡ Μονὴ εἶχε τοὺς ἰδικούς της ράπτας. Μία ἄλλη ἐν τούτοις μοναχὴ, ἰδοῦσα ἀπὸ ἀπόστασιν τὴν συνάντησιν αὐτήν, ἐσυκοφάντησε τὴν πρώτην ὅτι ἐπρόκειτο περὶ αἰσχροῦς συναντήσεως, καὶ ἐπέτυχε νὰ γίνῃ πιστευτὴ ὑπὸ μέρους τῆς ἀδελφότητος. Ἡ συνέχεια τῆς περιγραφῆς κατὰ τὸν τρίτον βίον τοῦ Παχωμίου ἔχει ὡς ἀκολούθως: *«Αὐπηθεῖσα δὲ ἐκείνη ὡς τοιαύτην ὑποστᾶσα συκοφαντίαν, τὴν μηδὲ εἰς ἔννοιαν αὐτῆς ἐλθοῦσαν καὶ μὴ ἐνέγκασα τὸ πρᾶγμα ἔβαλεν ἐαυτὴν εἰς τὸν ποταμὸν λάθρα καὶ ἐτελεύτησεν οὕτως»*²⁹. Κατὰ τὸν τέταρτον ἔξ ἄλλου βίον τοῦ Παχωμίου τὸ αὐτὸ σημεῖον ἔχει ὡς ἀκολούθως: *«Ἡ οὖν συκοφαντηθεῖσα σφόδρα δηγθεῖσα τὴν καρδίαν καὶ μὴ ἐνεγκοῦσα μηδὲ τὸ ψευδὲς τῆς ὀυπαρᾶς κατηγορίας, ἐξελθοῦσα λαθραῖως εἰς τὸν ποταμὸν ἔρριπεν ἐαυτὴν καὶ οὕτω τὸν βίον κατέστρεψεν»*³⁰. Ἡ περίπτωσις εἶναι σαφής: Ἡ μοναχὴ παρθένος δὲν ἦτο παράφρων, ἀλλὰ ἐθίγη πολὺ ἐπειδὴ ἐσυκοφαντήθη καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἠὺτοκτόνησεν. Τὰ πραγματικά περιστατικά ὁμως ἐμφανίζουν καὶ δευτέραν αὐτοκτονίαν. Αὐτὴν τὴν φορὰν ἡ μοναχὴ, ἡ συκοφαντήσασα τὴν πρώτην, μετενόησε διὰ τὸ ἄδικον κακὸν τὸ ὁποῖον προεκάλεσε, ἀλλὰ ἀντὶ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐξιλέωσιν εἰς τὴν μετάνοιαν, τὴν ἐξομολόγησιν, τὰ δάκρυα καὶ τοὺς στεναγμούς, περιῆλθεν εἰς ἀπόγνωσιν καὶ ἠὺτοκτόνησε καὶ αὐτὴ δι' ἀπαγχονισμοῦ. Λίαν παραστατικῶς ἐν προκει-

μένῳ ὁ τρίτος βίος τοῦ Παχωμίου διαλαμβάνει: *«Εἰς συναίσθησιν δὲ ἐλθοῦσα ἡ συκοφαντήσασα καὶ ἑωρακυῖα ὅτι ἀπὸ πονηρίας ἐσυκοφάντησε καὶ τὸ ἄλλος τοῦτο εἰργάσατο τῇ ἀδελφότητι, λαβοῦσα ἐαυτὴν ἀπήγξατο καὶ αὐτὴ μὴ ἐνεγκοῦσα τὸ πρᾶγμα»*³¹. Συναφῶς καὶ ὁ τέταρτος βίος τοῦ Παχωμίου ὑπογραμμίζει ὅτι τὴν αὐτοκτονίαν τῆς πρώτης μοναχῆς *«γνοῦσα ἡ συκοφαντήσασα καὶ συνείσα ὡς αὐτὴ γένοιτο τῇ παρθένῳ τῆς ἀδίκου ἀπολείας αἰτία, δέον διὰ μετανόιας καὶ ἔξαγορεύσεως καὶ δακρύων καὶ στεναγμῶν τὸ παῖσμα ἰάσασθαι ἢ δὲ εἰς ἀπόγνωσιν, φεῦ, ἐμπίπτει καὶ τὴν αὐτὴν τῇ συκοφαντηθείσῃ ὀλιγοψυχίαν σχοῦσα ἢ ἀθλία βρόχων ἀψαμένη ἐκ τοῦ εὐθέος ἀπήγξατο»*³². Ἐδῶ σαφέστατα ἡ αἰτία τῆς αὐτοκτονίας τῆς δευτέρας παρθένου-μοναχῆς ἦσαν αἱ τύψεις, τὰ ὁποῖα εἶχε, διότι προεκάλεσε τὸν ἄδικον θάνατον τῆς πρώτης μοναχῆς. Τὰ πραγματικά αὐτὰ περιστατικά ἔχουν μεγίστην σημασίαν τόσον διὰ τὴν τελικὴν ἀξιολόγησιν τῶν δύο αὐτῶν αὐτοκτονιῶν, ὅσον καὶ διὰ τὸ θέμα ἡμῶν γενικώτερον. Τὴν τελικὴν κρίσιν τῶν δύο συγκεκριμένων αὐτοκτονιῶν ἔκανε ὁ Παχώμιος, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀρμοδίως ἀπηρθύνθησαν αἱ λοιπαὶ μοναχαὶ περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ Παχώμιος ὑπῆρξε κατηγορηματικὸς: Ἀπηγόρευσε τὴν ἐκκλησιαστικὴν κηδεῖαν καὶ διὰ τὰς δύο αὐτοκτονήσασας μοναχάς. Κατὰ τὸν τρίτον βίον τοῦ Παχωμίου *«Αὐτῇ γὰρ δὲ ταῦτα τῷ μεγάλῳ»* (οὕτως ὡς συνάγεται σαφῶς ἐκ τῶν συμφραζομένων χαρακτηρίζεται ὁ Παχώμιος) *«αἱ λοιπαὶ παρθένοι, καὶ ἐκέλευσε τούτων μηδεμιᾶς προσφορὰν ἐπιτελεσθῆναι»*³³. Καὶ ὁ τέταρτος βίος τοῦ Παχωμίου διαλαμβάνει σχετικῶς: *«Τούτων δὲ εἰς ἀκοὰς ἐλθόντων τῷ μεγάλῳ πατρί, ἐκεῖνος καὶ ἀμφοτέρων τῶν ἐαυτὰς διαχειρισμένων κατὰ τῶν, μηδετέρας μὲν τούτων προσφορὰν ἐπιτελεσθῆναι ἐκέλευσε»*³⁴, ἐνῶ ἐπετίμησε καὶ τὰς μοναχάς, αἱ ὁποῖαι παρέλειψαν νὰ ἐλέγξουν τὸ ἀναληθὲς τῆς συκοφαντίας. Εἶναι σαφές ὅτι ἡ πρώτη αὐτὴ μαρτυρία περὶ στερήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως πέραν τῆς ἀξίας, τὴν ὁποίαν ἔχει λόγῳ τῆς ἀρχαιότητος αὐτῆς, ἔχει καὶ ἰδιαίτεραν σημασίαν διότι εὐρίσκεται ἐν πλήρει ἀρμονίᾳ πρὸς τὸν μετὰ ὀλίγας δεκαετίαις Τιμοθ. 14, διότι

ἀποδεικνύει ὅτι τὸ «*ἢ ἄλλως πως*» τούτου ὑποδηλώνει καὶ ἄλλους τρόπους αὐτοκτονίας, διὰ τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλεται ἡ στέρησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως. Ἐδῶ ἔχομεν δύο διαφορετικούς τρόπους ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ζωῆς τοῦ αὐτοκτονοῦντος διὰ κρημνίσεως ἢ μαχαίρας. Εἶναι ἢ διὰ πνιγμοῦ εἰς ποταμὸν αὐτοκτονία τῆς πρώτης μοναχῆς καὶ ἢ δι' ἀπαγχονισμοῦ τῆς δευτέρας. Ἀλλὰ καὶ οἱ λόγοι αὐτοκτονίας ἐδῶ, ἐντασσόμενοι ἐπίσης εἰς τὸ «*ἢ ἄλλως πως*» τοῦ Τιμοθ. 14, εἶναι ἡ λύπη ἐκ συκοφαντίας διὰ τὴν πρώτην αὐτοκτονήσανσαν καὶ αἱ τύψεις διὰ τὴν δευτέραν. Οἱ λόγοι αὐτοὶ δὲν θεωροῦνται οὔτε λόγοι ἄρσεως τοῦ ἀδίλου τῆς πράξεως τῆς αὐτοκτονίας, οὔτε λόγοι ἄρσεως τοῦ καταλογισμοῦ, οὔτε λόγοι συγγνώμης. Συνεπῶς καὶ ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι ἡ αὐτοκτονία εἶναι «τιμωρητέα» ἀνεξαρκῆτως τρόπου, ἢ μέσου τελέσεως αὐτῆς. Κατόπιν τούτων κρίνομεν ὅτι παρὰ τὸ ὅτι ἡ Ἐκκλησία νομοθετεῖ μόλις τὸν 4ον αἰῶνα ρητῶς τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τῶν αὐτοκτονούντων, ἐν τῇ πράξει ἡ αὐστηρὴ ἀντιμετώπισις αὐτῶν, ἔστω εἰς τοπικὸν ἐπίπεδον, πρέπει νὰ θεωρηθῇ βεβαία. Συναφῶς καὶ ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς Ἡ. Βουλγαράκης, ἐκτιμῶν τὸ σύνολον τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἠρεύνησε, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα: «*Ἡ ἄρνησις τῆς Ἐκκλησίας νὰ συνοδεύει μὲ ἐξοδιστὶς εὐχῆς τοὺς αὐτόχειρες πρέπει νὰ ἀποτελοῦσε ἀρχαία παράδοσις. Ἄν ὅμως ἡ παράδοσις αὕτη ἔφθανε μέχρι τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους δὲν εἶναι ἐξακριβωμένο*»³⁵. Δι' ἡμᾶς τοῦλάχιστον ἡ περίπτωσις τοῦ Ἰούδα, ὡς ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω, εἶναι παράδειγμα βεβαίας μὴ ταφῆς καὶ κηδεύσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων.

11. Μετὰ τὸν Τιμοθ. 14 καὶ καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἤτοι μέχρι καὶ τὸ 787 δὲν ὑπάρχει ἄλλος ἰ. Κανὼν, ρυθμίζων τὸ θέμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τῶν αὐτοκτονούντων.

12. Μετὰ τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους ἡ σημαντικώτερη μαρτυρία περὶ τῆς καθιερωμένης ἤδη ποινῆς τῆς στερήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως εἰς αὐτοκτονοῦντα εἶναι, φρονῶ, αὕτη τοῦ περὶ τὸ 826 θανόντος Θεοδώρου Στουδίτου. Οὗτος εἰς ἐπιστολὴν αὐτοῦ τὴν ὁποίαν ἀπευθύνει

«Λαυρεντίῳ τέκνῳ» περιγράφει τὸ ἀκόλουθον λίαν ἐνδιαφέρον διὰ τὸ θέμα ἡμῶν πραγματικὸν περιστατικόν³⁶. Ἐν τῇ κωμοπόλει τῶν Ἀντισάρων «*ἐτελέσθη δράμα*», τὸ ὁποῖον προεκλήθη «*ἐκ τοῦ πονηροῦ δαίμονος*». Εἰδικώτερον **ἠὲ τοκτόνησεν** δι' ἀπαγχονισμοῦ ὁ **υἱὸς τοῦ Πρωτοπρεσβυτέρου Ἀθανασίου**, ὃν ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ἀποκαλεῖ ἀδελφὸν καὶ ὑπογραμμίζει τὸν μεγάλον στεναγμὸν ὅλων καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Στουδίτου. Ὁ «ἀπαγχονισθεὶς» ἂν καὶ ἦτο σημαῖνον πρόσωπον μὲ ἀξίαν καὶ ἰκανότητος καὶ θέσιν καὶ περιουσίαν καὶ χωρὶς κανένα πρόβλημα, ἔφθασεν εἰς τὸ σημεῖον «*τηλικούτον κακὸν ἀπεργάσασθαι ἀγχόνη χρησάμενος*!»³⁷. Εἰς τὴν συνέχειαν, ἀφοῦ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ἐκφράζει καὶ πάλιν θλίψιν καὶ ὀδύνην, δίδει τὴν πληροφορίαν, ὅτι, ὅπως ἐδήλωσεν εἰς αὐτὸν ὁ παραλήπτης τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ Λαυρέντιος, ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς κωμοπόλεως ἐδείκνυνον μεγάλην ἀποστροφὴν πρὸς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ αὐτοκτονήσαντος, τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰ τέκνα, ὥστε ἀπέφευγον ἀκόμη καὶ νὰ ἐγγίζουσιν τοὺτους, ἢ νὰ προβαίνουν εἰς δανεισμὸν ἄρτου ἀπὸ αὐτοῦς. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ὅμως δὲν κάμπτεται ἀπὸ τὸ δράμα τῶν συγγενῶν, οἱ ὅποιοι μετὰ μεγάλης ὀδύνης «*θρηνοῦσιν τὸν Ἰουδοτέλειστον*», καὶ «*ἐκστασιν ἐξέστησαν ἀφορήτου θλίψεως, καὶ ζητοῦσι παράκλησιν*»³⁸. Ἐπικρίνει δριμύτατα τὴν κακὴν συμπεριφορὰν τῶν «συγχωριανῶν» τοῦ αὐτοκτονήσαντος πρὸς τοὺς οἰκείους τούτου, ὅμως ρητῶς ἀρνεῖται, παρὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους, τὴν «*προσφορὰν*» καὶ «*λειτουργίαν*» ὑπὲρ τοῦ αὐτοκτονήσαντος: «*Προσφορὰ μὲν γὰρ καὶ λειτουργία ὑπὲρ αὐτοῦ οὐ θέμις γίνεσθαι πάντῃ*»³⁹. Διὰ τοὺς συγγενεῖς προτείνει ἀγαθοεργίας καὶ διὰ τοὺς «συγχωριανοὺς» νὰ κοινωνοῦν μετὰ τῶν συγγενῶν τοῦ αὐτοκτονήσαντος. Εἰς τὸν τόπον τοῦ ἀπαγχονισμοῦ ζητεῖ νὰ τοποθετηθῇ σταυρός, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ὁ τόπος δὲν μιαίνεται ἐκ τῆς αὐτοκτονίας. Τὰ ἀνωτέρω δεικνύουν ὅτι καὶ κατὰ τὸν Θεόδωρον Στουδίτην κριτήριον πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ αὐτοκτονοῦντος δὲν εἶναι καὶ οὔτε πρέπει νὰ εἶναι ὁ πόνος καὶ ἡ θλίψις τῶν συγγενῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ ἡ παιδαγωγία πρὸς σωτηρίαν τῶν πιστῶν καὶ ἀποφυγὴν τῆς αὐτοκτονίας. Περαιτέρω εἰς τὸν **Νομοκάνονα** εἰς ΙΔ' τί-

τλους τὸ μόνον τὸ ὁποῖον ἀναγινώσκουμεν ἐπὶ τοῦ θέματος ἡμῶν εἶναι τὰ ἀκόλουθα: *«Πῶς γίνεται προσφορά ὑπὲρ τοῦ ἑαυτὸν ἀνελόντος, Τιμοθέου ιδ»*⁴⁰. Τὴν θέσιν τοῦ Τιμοθ. 14 ἀκολουθεῖ εἰς σύντομον σχόλιον αὐτοῦ εἰς τὸν Κανόνα τοῦτον καὶ ὁ Βαλσαμών, ὁ ὁποῖος, ἀναφερόμενος εἰς τὸν ἐκ μικροψυχίας, ἢ ἐξ ἐπιρρείας ἀνθρώπων, ἢ ἄλλως πως αὐτοκτονοῦντα, ἀρνεῖται τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐκκλησιαστικὴν προσφορὰν ἐπαγόμενος: *«ὑπὲρ γὰρ τοῦ τοιούτου οὐ δεῖ οὔτε εὔχεσθαι, οὔτε προσφέρειν, ὅτι αὐτοφονευτὴς ἐστὶν»*⁴¹. Συναφῶς καὶ ἡ γνωστὴ *«Σύννομις»* τῶν ἱ. Κανόνων διαλαμβάνει: *«Ὑπὲρ τοῦ ἀνελόντος ἑαυτὸν οὐκ ἔσται προσφορά, εἰ μὴ ταῖς ἀληθείαις ἐκφρῶν ᾗν»*⁴². Εἰς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν κινούμενον καὶ τὸ Πηδάλιον σχολιάζει (διατηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τοῦ Πηδαλίου): *«Μερικαῖς φοραῖς δὲ θανατόνει τινὰς τὸν ἑαυτὸν του, ἢ ἀπὸ καμμίαν βλάβην καὶ ὄχλησιν ὅπου ἔλαβεν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἢ ἀπὸ ὀλιγοψυχίαν καὶ λύπην ὑπερβολικὴν, ἢ ἄλλην καμμίαν ἀφορμὴν, θέλοντας καὶ ἔχοντας τὸν νοῦν του ὑγιᾶ, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν πρέπει νὰ γένη λειτουργία καὶ μνημόσυνον, ἐπειδὴ καὶ ἐστάθη αὐτὸς τοῦ ἑαυτοῦ του φονεύς»*⁴³.

IV.

**Τὸ «ἐκφρενὲς» τοῦ αὐτοκτονοῦντος
ὡς λόγος ἐπιτρεπτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς
κηδεύσεως αὐτοῦ.**

13. Τὸ «ἐκφρενὲς» τοῦ αὐτόχειρος ἀποτελεῖ λόγον κατ' ἐξαίρεσιν ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως αὐτοῦ, ἢ ἄλλως λόγον ἐπιτρεπτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως αὐτοῦ. Ἡ ἐξαίρεσις αὐτὴ ρητῶς προβλέπεται ἐκ τοῦ ὡς ἄνω Τιμοθ. 14, ὁ ὁποῖος σαφῶς ἐπιβάλλει εἰς τὸν κληρικόν, ὁ ὁποῖος καλεῖται νὰ κηδεύσῃ τὸν αὐτοκτονήσαντα, νὰ ἐξετάσῃ, ἐὰν ᾗτο ἀληθῶς «ἐκφρενής», ὅταν ἠυτοκτόνησεν. Ἡ σχετικὴ διατύπωσις τοῦ ἱ. Κανόνος: *«Ὑπὲρ αὐτοῦ διακρίναι ὀφείλει ὁ κληρικός, εἰ τὸ ἀληθὲς ἐκφρενὲς ὢν πεποίηκε τοῦτο»* εἶναι τόσον σαφές, ὥστε καὶ ἐνταῦθα σύσσωμος ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἐδέχθη, ὅτι ὁ ὄντως «ἐκφρενής» αὐτόχειρ κηδεύεται ἐκκλησιαστικῶς. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀντὶ ἄλλης ἀποδείξεως περὶ τῆς ὁμοφώνου σχετικῆς γνώμης

παραπέμπομεν εἰς τὰ αὐτὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα παραθέσαμεν ἀνωτέρω εἰς τὴν § 8. Ἐνταῦθα ἀρκοῦμεθα νὰ ὑπογραμμίσωμεν κάτι, τὸ ὁποῖον ἴσως ὡς αὐτονόητον δὲν ὑπογραμμίζεται δεόντως. Τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὸν χρόνον τοῦ «ἐκφρενοῦς». Τὸ ἐκφρενὲς τοῦ δράστου αὐτοκτονίας διὰ νὰ ἀποτελῇ λόγον κατ' ἐξαίρεσιν ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως αὐτοῦ πρέπει νὰ ὑφίσταται κατὰ τὸν χρόνον τῆς αὐτοκτονίας. Ἡ φράσις *«εἰ τὸ ἀληθὲς ἐκφρενὲς ὢν πεποίηκε τοῦτο»*, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν ἡ μετοχὴ «ὢν», θεωρηθῇ ὡς χρονικὴ, ἢ αἰτιολογικὴ, δηλώνει τὴν ὑπαρξιν τοῦ «ἐκφρενοῦς» τοῦ δράστου, ὅταν *«πεποίηκε τοῦτο»*, δηλαδή κατὰ τὴν ὥραν τῆς πράξεως. Τοῦτο ἔχει ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὰς περιπτώσεις «ἐκφρενοῦς» ἀσθενοῦς, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζει καὶ διαστήματα ἐχεφροσύνης. Εἶναι γνωστόν, ἐκ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τοιούτων «φωτεινῶν διαλειμμάτων ἐχεφροσύνης», ἐφ' ὅσον ἀποδεικνύονται ἀρμοδίως κατὰ τοὺς κανόνας τῆς Ψυχιατρικῆς, ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ συνάψῃ ἐγκύρως δικαιοπραξίας, ἀκόμη καὶ γάμον. Ἴσως ἐκ τούτου θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποστηριχθῇ ἡ θέσις ὅτι δὲν πρέπει νὰ κηδευθῇ ἐκκλησιαστικῶς ὁ ἐκφρενής, ὁ αὐτοκτονῶν κατὰ τὴν διάρκειαν ἐνὸς τοιούτου «φωτεινοῦ» διαλείμματος. Τοιαύτη ὁμως θέσις δὲν θὰ ἐλάμβανε ὑπ' ὄψιν τὸ εὐμετάβλητον τῆς ψυχοπαθολογικῆς καταστάσεως ἐνὸς τοιούτου «ἐκφρενοῦς» καὶ τῆς δημιουργίας ἐκ τούτου ἐνὸς «τεκμηρίου» φρενοβλαβείας αὐτοῦ, ἢ τουλάχιστον ἀμφιβολίας πραγματικῆς περὶ τοῦ ἐὰν κατὰ τὸν χρόνον τῆς αὐτοκτονίας αὐτοῦ ᾗτο «ἐκφρενής», ἢ εὐρίσκετο ἐν διαλείμματι ἐχεφροσύνης. Ἐπὶ ὑπόθεσιν ὁμως τοιαύτης ἀμφιβολίας πρέπει κατὰ τὰ εἰδικῶς κατωτέρω εἰς τὴν § 26 ἐκτιθέμενα νὰ κηδευθῇ.

V.

**Τὸ «μὴ ἔχειν ἑαυτὸν» τοῦ αὐτοκτονοῦντος
ὡς λόγος ἐπιτρεπτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς
κηδεύσεως αὐτοῦ.**

14. Ὁ «μὴ ἔχων ἑαυτὸν» αὐτόχειρ κατὰ τὸν Τιμοθ. 14, κηδεύεται ἐκκλησιαστικῶς. Ἡ ὑπὸ πολλῶν ταύτισις τοῦ «μὴ ἔχοντος ἑαυτὸν» πρὸς τὸν «ἐκφρενῆ», ἥτοι τὸν παράφρονα, δὲν εἶναι

ὀρθή. Εἰδικώτερον «μὴ ἔχων ἑαυτὸν» εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει συνείδησιν τῶν πραττομένων. Ὁ παράφρων, ὡς γνωστόν, δὲν ἔχει συνείδησιν τῶν πραττομένων. Συνεπῶς πᾶς παράφρων, πᾶς «ἐκφρενής», εἶναι ταυτοχρόνως καὶ «μὴ ἔχων ἑαυτὸν». Δὲν συμβαίνει ὁμως ἀναγκαίως καὶ τὸ ἀντίστροφον, δηλαδή πᾶς «μὴ ἔχων ἑαυτὸν» δὲν εἶναι ἀναγκαίως καὶ παράφρων. Συνεπῶς τὸ «μὴ ἔχων ἑαυτὸν» τοῦ Τιμοθ. 14 εἶναι ἔννοια εὐρύτερη ἀπὸ τὸ «ἐκφρενής» τοῦ αὐτοῦ Κανόνος. Ὑπάρχουν δηλονότι ἄνθρωποι «μὴ ἔχοντες ἑαυτὸν», χωρὶς ἐν τούτοις νὰ εἶναι ἐκφρενεῖς. Τῷ ὄντι, ὡς ἦδη ἀπὸ τοῦ 1978 ἐδέχθημεν, ὁ δρᾶστης δὲν πράττει ἐν ποινικῇ ἐννοίᾳ καὶ συνεπῶς δὲν ἐγκληματεῖ εἰς πᾶσαν περίπτωσιν πλήρους ἀπαλείψεως τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ. Οὕτω διεθνῶς ὡς εὐρισκόμενοι ἐν πλήρει ἀπαλείψει τῆς συνειδήσεως ἢ ἄλλως ὡς μὴ ἔχοντες συνείδησιν τῶν πραττομένων θεωροῦνται οἱ εὐρισκόμενοι εἰς κατάστασιν βαθέος ὕπνου (ὑπνοβάται), ἀναισθησίας, ἐπιληψίας κ.λπ.⁴⁴ Εἰς μίαν τοιαύτην κατάστασιν δρῶν τις εἶναι ἀσφαλῶς «μὴ ἔχων ἑαυτὸν» διότι εὐρίσκεται ἐν πλήρει ἀπαλείψει τῆς συνειδήσεως, δὲν εἶναι ὁμως «ἐκφρενής», ἥτοι ψυχοπαθής. Οὕτως, ἐὰν τις ὑπνοβάτης, κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὑπνοβασίας αὐτοῦ, ρίψη ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ διαμερίσματος αὐτοῦ, εὐρισκόμενου εἰς ὄροφον πολυκατοικίας, ἢ οἰκίας εἰς τὸ κατάστρωμα τοῦ ἐδάφους καὶ ἐκ τούτου ἀποθάνῃ, πρέπει νὰ κηδευθῇ ἐκκλησιαστικῶς, διότι ἂν καὶ μὴ ψυχοπαθής, «οὐκ εἶχεν ἑαυτὸν», δηλαδή δὲν εἶχε συνείδησιν τῶν πράξεων αὐτοῦ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐνεργείας του, διὰ τῆς ὁποίας ἔρριπεν ἑαυτὸν κάτω καὶ ἀπέθανεν ἐκ τούτου. Ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν οὐδέποτε ἡρνήθη τὴν κηδεῖαν προσώπων ἀπωλεσάντων τὴν ζωὴν αὐτῶν εἰς τοιαύτην ἀπάλειψιν τῆς συνειδήσεως αὐτῶν. Τὴν αὐτὴν ἀντιμετώπισιν ὀρθῶς ἐπιδεικνύει καὶ εἰς περιπτώσεις πλήρους ἀπαλείψεως τῆς συνειδήσεως ἐπὶ ἀσθενοῦς, ὅστις ἄνευ συνειδήσεως τῶν ὑπ' αὐτοῦ πραττομένων, ὑπὸ τὴν ἐπιχειρίαν ὑψηλοῦ πυρετοῦ, δημιουργοῦντος παραλήρημα, πλήρους ἀναισθησίας κ.λπ. ἀφαιρεῖ δι' ἰδίας κινήσεως εἰς στιγμήν, καθ' ἣν οὐδεὶς προσέχει τοῦτον, ὄργανον, τὸ ὁποῖον ἐτοποθετήθη εἰς αὐτὸν διὰ νὰ τὸν κρατήσῃ εἰς τὴν ζωὴν μέχρι νὰ

ἀναλάβῃ τὰς αἰσθήσεις αὐτοῦ καὶ νὰ βελτιωθῇ ἢ κατάστασις τῆς ὑγείας αὐτοῦ. Ἐὰν ἐκ τῆς τοιαύτης ἀφαιρέσεως προκαλέσῃ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἢ Ἐκκλησία πρέπει νὰ τὸν κηδεύσῃ ἐκκλησιαστικῶς (καὶ αὐτὸ πράττει εἰς τὴν πράξιν) διότι οὗτος προεκάλεσε τὸν θάνατον αὐτοῦ «μὴ ἔχων ἑαυτὸν», δηλαδή μὴ ἔχων συνείδησιν τῶν πραττομένων. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ λεχθῇ καὶ διὰ πάντα ἄλλον καταστρέφοντα τὴν ζωὴν του, ἢ προκαλοῦντα τὸν ἑαυτοῦ θάνατον ἐν οἰαδήποτε καταστάσει πλήρους ἀπαλείψεως τῆς συνειδήσεως. Πότε ὑπάρχει πλήρης ἀπάλειψις τῆς συνειδήσεως εἶναι ἀσφαλῶς θέμα πραγματικὸν ἐκάστης συγκεκριμένης περιπτώσεως. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω, φρονῶ, ὅτι τὸ «μὴ ἔχων ἑαυτὸν» καὶ τὸ «οὐκ εἶχεν ἑαυτὸν» τοῦ Τιμοθ. 14, ἐρμηνεύμενα ὀρθῶς κατὰ τὰ ἀνωτέρω καλύπτουν πᾶσαν περίπτωσιν αὐτόχειρος, ἐνεργοῦντος ἐν πλήρει ἀπαλείψει τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ, ὀφειλομένης εἰς οἰονδήποτε ἀνυπαίτιον λόγον, ἥτοι λόγον διὰ τὸν ὁποῖον δὲν εὐθύνεται ὁ δρᾶστης, λόγον διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ὑπάρχει οὔτε *actio libera in causa*, ἥτοι ἐλευθέρα ἐν τῇ αἰτίᾳ πράξης. Διότι ἐπὶ περιπτώσεως καθ' ἣν τις εὐρίσκεται ἐν πλήρει ἀπαλείψει τῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν περιῆλθεν ἐξ ἰδίας ὑπαιτιότητος, ὅτε εἶχεν συνείδησιν τῶν πραττομένων (ὡς ἐπὶ παραδείγματι συμβαίνει ἐπὶ εὐρισκόμενου ἐν πλήρει ἀπαλείψει τῆς συνειδήσεως λόγῳ πλήρους μέθης, τὴν ὁποίαν προεκάλεσε σκοπῶς ὁ ἴδιος), ἐνδέχεται νὰ δημιουργηθῇ πρόβλημα μὴ κηδεύσεως αὐτοῦ, ἐὰν «ἐμέθυσεν» πιστεύων ὅτι ὑπὸ τὸ κράτος πλήρους μέθης θὰ ὀδηγήσῃ ἑαυτὸν εἰς τὸν θάνατον. Οὕτως, π.χ. ἐὰν τις ἀποφασίσῃ νὰ αὐτοκτονήσῃ καὶ μὴ εὐρίσκων τὸ ἀπαιτούμενον θάρρος νὰ πράξῃ τοῦτο, ἔχων συνείδησιν τῶν πραττομένων, ἀνέρχεται εἰς λίαν ἀπόκρημνον τόπον, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἡ κάθοδος εἶναι ἀδύνατος διὰ τελοῦντα ἐν πλήρει μέθῃ καὶ ἐκεῖ καταναλίσκων τὴν ἀπαιτούμενην ποσότητα οἴνου περιέρχεται εἰς κατάστασιν πλήρους μέθης καὶ παραπατῶν κρημνίζεται καὶ ἀποθνήσκει. Περὶ τῶν προθέσεων δὲ αὐτοῦ νὰ ἐνεργήσῃ οὕτως ἄφησεν καὶ σχετικὸν ἐπιβεβαιωτικὸν σημεῖωμα. Ἐνταῦθα, παρὰ τὴν ὑπαρξιν πλήρους ἀπαλείψεως τῆς συνειδήσεώς του κατὰ τὴν ὥραν τῆς πτώσεώς του, εἶναι δυ-

νατὸν νὰ κριθῇ ὡς αὐτοκτονήσας, ἐὰν τελικῶς ἐτέλεσεν ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἀπεφάσισεν, ἐνῶ εἶχε συνειδήσιν τῶν πραττομένων καὶ κατὰ τὸ ἐν τῷ νῷ σχέδιον αὐτοῦ, κατὰ τὸ ὁποῖον ἀντὶ ἄλλου τρόπου αὐτοκτονίας (δι' ὅπλου, μαχαίρας κ.λπ.), ἐπέλεξε αὐτὸν τὸν τρόπον διὰ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Συμπερασματικῶς κατὰ ταῦτα δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ καταλήξωμεν εἰς τὴν ἀποψιν ὅτι ἐπὶ πλήρους ἀπαλείψεως τῆς συνειδήσεως τοῦ αὐτόχειρος κατὰ τὴν ὥραν τῆς αὐτοχειρίας αὐτοῦ εἶναι ἐπιτρεπτή ἡ ἐκκλησιαστικὴ κηδευσις τούτου ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι δὲν περιήγαγεν σκοπίμως καὶ ὑπαιτίως εἰς τοιαύτην κατάστασιν τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἀκριβῶς διὰ νὰ καταστρέψῃ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου τὴν ζωὴν αὐτοῦ.

15. Τὰ ἀνωτέρω ἐνισχύονται, φρονοῦμεν, ἀπὸ πραγματικὰ περιστατικὰ τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίσθηκαν ἀναλόγως ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ πράξει. Χαρακτηριστικὸν τοιοῦτον περιστατικὸν συνέβη εἰς τὸ κλίμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας κατὰ τὸ α' ἡμισυ τοῦ 4ου αἰῶνος. Μοναχὸς τις εὕρισκόμενος εἰς κατάστασιν «ἐκστάσεως» ἐγκατέλειπε τὸν χώρον ἀσκήσεως αὐτοῦ καὶ κατόπιν περιπλανήσεως κατέληξεν εἰς τὴν πόλιν τοῦ Πανός: *«καὶ οὕτω μετὰ χρόνον ἐκστατικὸν ὄντα ἔρριπεν αὐτὸν εἰς τὸν ὑποκαυστήρα τοῦ βαλανείου καὶ ἐκάει»*⁴⁵. Τὸ περιστατικὸν αὐτὸ ἀνέφερεν ὁ Παχώμιος διδάσκων τοὺς περὶ αὐτὸν μοναχοὺς. Δεδομένου ὅμως ὅτι ὁ Παχώμιος ἐκοιμήθη τὸ ἔτος 346, τὸ ἔτος αὐτὸ ἀποτελεῖ χρόνον ante quem συνέβη αὕτη ἡ αὐτοχειρία. Ἡ ἐπιλογὴ αὐτῆς ἐνταῦθα ἐγένετο διότι δὲν ἀπέχει πάρα πολὺ ἀπὸ τὸν Τιμόθεον Ἀλεξανδρείας (379-385), ὁ ὁποῖος προφανῶς ἐγνώριζε τὸ περιστατικὸν αὐτό, τὸ ὁποῖον εἶχε λάβει χώραν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ παλαιότερον. Ἀκόμη ὅμως μεγαλυτέραν σημασίαν ἔχει τὸ περιστατικὸν αὐτό, διότι ὁ Παχώμιος δὲν διέταξε τὴν στέρησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως αὐτοῦ τοῦ μοναχοῦ, ἐνῶ εἰς δύο ἄλλας περιπτώσεις μοναζουσῶν, αἱ ὁποῖαι, πέραν πάσης ἀμφιβολίας, ἠὲ αυτοκτόνησαν, διέταξε, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, νὰ μὴ κηδευθοῦν ἐκκλησιαστικῶς. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἐδῶ ἐπιεικὴς ἀντιμετώπισις τοῦ ῥιψαντος ἑαυτὸν εἰς τὸν καυστήρα τοῦ βαλανείου, ἦτοι τοῦ δημοσίου λουτροῦ καὶ κατακαέντος, ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι αὐτὸς ἦτο «ἐκστατικός», δη-

λαδὴ εὕρισκετο εἰς κατάστασιν «ἐκστάσεως». Τί ἀκριβῶς ἦτο δι' αὐτὸν αὕτη ἡ κατάστασις δὲν γνωρίζομεν, δεδομένου ὅτι ἡ «ἐκστασις» δηλώνει τόσον τὴν παραφροσύνην, ὅσον καὶ τὴν σύγχυσιν τοῦ νοῦ, καὶ τὴν ἐκστασιν μὲ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν⁴⁶, δηλαδή καταστάσεις ἀπαλείψεως τῆς συνειδήσεως, χωρὶς ὑπαρξιν παραφροσύνης. Τὸ αὐτὸ περιστατικὸν περιγράφεται καὶ εἰς τὸν *«Τέταρτον βίον»* τοῦ Παχωμίου, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ διαφωτίζεται περισσότερον τὸ πρᾶγμα. Κατὰ τὴν περιγραφὴν αὐτὴν ὁ ἐν λόγῳ μοναχὸς κυριευθεὶς ὑπὸ ἀλαζονείας παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ δαίμονος ὁ ὁποῖος ἐνεφανίσθη εἰς αὐτὸν ὑπὸ μορφὴν ὡραίας γυναικὸς καὶ τὸν ἐξηπάτησε, ὡς δῆθεν διωκομένη, νὰ τὴν κρύψῃ ὑπὸ τὴν στέγην τοῦ ἀπὸ τοὺς διώκτας αὐτῆς, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν μετ' αὐτῆς σαρκικὴν ἁμαρτίαν. Μετανοήσας ἐξομολογεῖται τὴν ἁμαρτίαν του εἰς τὸν γέροντα Παλάμωνα καὶ τὸν Παχώμιον, κλαίων διὰ τὸ ἁμάρτημά του. Αἰφνιδίως ὅμως *«ὑπὸ τοῦ ἀκαθάρτου πνεύματος ἔλαν - νόμενος»* καὶ *«ὥσπερ οἷστρω τινὶ βληθεὶς διὰ τῶν θυρῶν ἐξεπῆδησεν καὶ πρὸς τὸ ὄρος ἔτεινε δρόμῳ μακρῷ»* μέχρις ὅτου ἔφθασε *«εἰς πόλιν τινὰ τοῦ Πανός καλουμένην»* καὶ ἐκεῖ *«μετ' ὀλίγον εἰς βαλανεῖον τινὸς ἐσχάραν ἐνήκεν ὁ ἄθλιος ἑαυτὸν καὶ διεφθάρη ὑπὸ τοῦ πυρός»*⁴⁷. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο περιγραφῶν τοῦ αὐτοῦ πραγματικοῦ περιστατικοῦ προκύπτει σαφῶς ὅτι ὁ κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον αὐτοθανατωθεὶς μοναχὸς ἦτο *«ἐκστατικός»* μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι «δὲν εἶχεν ἑαυτόν», χωρὶς νὰ εἶναι βέβαιον ὅτι ἦτο παρὰ φρων, διότι ἐμφανίζεται ὅχι ὡς «ἐκφρενής», ἀλλὰ ὡς εὕρισκόμενος ὑπὸ τοιαύτην ἐπήρειαν τοῦ δαίμονος, ὥστε νὰ μὴ ἔχῃ συνειδήσιν τῶν πραττομένων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ῥίψῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν πυρακτωμένην ἐσχάραν τοῦ βαλανείου καὶ νὰ ἀποθάνῃ. Ἀναλογικῶς δύνανται νὰ κριθοῦν καὶ ἄλλαι περιπτώσεις «μὴ ἐχόντων ἑαυτόν», ἐὰν δι' ἰδίας πράξεως αὐτῶν καταστρέψουν τὴν ζωὴν αὐτῶν.

VI.

Τὸ ἐπιτρεπτὸν τῆς κηδεύσεως τοῦ αὐτοκτονοῦντος ἐξ ἐνδεχομένου δόλου

16. Κατὰ κανόνα τὰ ἐκ δόλου ἐκκλησιαστικὰ ἐγκλήματα τιμωροῦνται, εἴτε διαπράττονται ἐξ

ἀμέσου δόλου, εἴτε τελοῦνται ἐξ ἐμμέσου ἢ ἐνδεχομένου δόλου⁴⁸. Ἄμεσος δόλος ὑπάρχει ὅταν ὁ δράστης προβλέπει ὡς ἄμεσον ἢ ἀναγκαίαν συνέπειαν τῆς πράξεως αὐτοῦ τὸ ἐγκληματικὸν ἀποτέλεσμα καὶ παρὰ ταῦτα ἐνεργεῖ ἀκριβῶς διότι αὐτὸ ἐπιδιώκει ἢ ἀποδέχεται τὴν ἀναγκαίαν ἐπέλευσιν αὐτοῦ⁴⁹. Ἐμμεσος ἐξ ἄλλου ἢ ἐνδεχόμενος δόλος ὑπάρχει ὅταν ὁ δράστης προβλέπει τὸ ἐγκληματικὸν ἀποτέλεσμα ὡς ἐνδεχομένην συνέπειαν τῆς πράξεως αὐτοῦ, καὶ παρὰ ταῦτα ἐνεργεῖ, ἀποδεχόμενος τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο⁵⁰. Κατὰ τὸν Π. Παναγιωτάκον τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔγκλημα τῆς αὐτοκτονίας δὲν τιμωρεῖται ὅταν ὁ δράστης στερεῖται τοῦ λογικοῦ, ἢ ἐνῆργησεν ἐξ ἀμελείας⁵¹. Συνεπῶς ἐξ ἀντιδιαστολῆς φαίνεται νὰ δέχεται ὅτι τιμωρεῖται καὶ ὅταν τελεῖται ἐξ ἐμμέσου ἢ ἐνδεχομένου δόλου. Μία τοιαύτη ὁμως θέσις δὲν στηρίζεται κανονικῶς. Ἀντιθέτως καὶ οἱ ἱ. Κανόνες καὶ ἡ παγία πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας δὲν τιμωροῦν τὴν ἐξ ἐμμέσου ἢ ἐνδεχομένου δόλου αὐτοκτονίαν. Τῷ ὄντι ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν οὐδέποτε ἡρνήθη τὴν ἐκκλησιαστικὴν κήδευσιν, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τελοῦντα εἰς «ταίρκο» τὸ γνωστὸν «πῆδημα τοῦ θανάτου», λαβὼν τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκ τῶν συχνῶν θανάτων, οἱ ὅποιοι λαμβάνουν χώραν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ. Ὁ ἐκτελὼν αὐτὸ τὸ ἄκρως ἐπικίνδυνον διὰ τὴν ζωὴν αὐτοῦ «πῆδημα τοῦ θανάτου» γνωρίζει ὅτι ἐνδέχεται νὰ ἀποτύχη καὶ εἰς περίπτωσιν ἀποτυχίας νὰ θανατωθῇ, πίπτων ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς «πίστας» ἀπὸ μεγάλου ὕψους καὶ παρὰ ταῦτα ἐνεργεῖ, ἥτοι τὸ ἐκτελεῖ, ἀποδεχόμενος τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο. Τοιαύτας περιπτώσεις ἢ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἀντιμετώπισεν πάντοτε ἐπιεικῶς, κηδεύουσα τὸν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐμμέσως αὐτοθανατούμενον. Ἀλλὰ καὶ ὁ 2ος Κανὼν τοῦ Μ. Βασιλείου προσφέρει ἐν λίαν χαρακτηριστικὸν παραδειγμα καταστροφῆς τῆς ἰδίας ζωῆς ἀπὸ ἔμμεσον ἢ ἐνδεχόμενον δόλου, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία οὐδέποτε ἐπέβαλε τὴν ποινὴν τῆς στερήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως. Πρόκειται διὰ τὴν περίπτωση γυναικός, ἢ ὁποία προβαίνει εἰς αὐτοἀμβλωσιν καὶ ἢ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς *«αὐτὴ ἢ ἐαυτὴ ἐπιβουλεύσασα, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐναποθνήσκουσι ταῖς τοιαύταις ἐπιχειρήσεσιν αἱ γυναῖκες»*. Κατὰ τῶν γυναικῶν τούτων ὁ κανὼν ἐπιβάλλει τὸ εἰς αὐτὸν προβλεπόμενον ἐπιτίμιον, ἐὰν

ἐπιζήσουν, ἐνῶ, ἐὰν ἀποθάνουν, οὐδέποτε ἐστέρησεν αὐτὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν αὐτοευνουχιζόμενον, ὁ ὅποιος, ἂν καὶ χαρακτηρίζεται ὡς «αὐτοφονευτὴς» ἐαυτοῦ «καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δημιουργίας ἐχθρὸς» (Ἀποστ. 22) καὶ «φονεὺς... ἐαυτοῦ» δὲν τιμωρεῖται μὲ στερῆσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως, ἐὰν ἀποθάνῃ, ἀκριβῶς διότι ἐνεργῶν τὸν αὐτοευνουχισμόν δὲν εἶχεν σκοπὸν τὴν ἐπίτευξιν τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλ' ἄλλον, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν πύρωσιν τῆς σαρκὸς κ.λπ. καὶ ἀπλῶς ἀποδέχεται καὶ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἐὰν μολυνθῇ καὶ ἀποθάνῃ. Ἀκόμη εἰς ἅπαντα τὰ λίαν ἐπικίνδυνα ἐπαγγέλματα, ὁ ἀσκὼν ταῦτα, γνωρίζει κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον ὅτι «παίζει μὲ τὸν θάνατον» καὶ ἀποδεχόμενος τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο, ἐνεργεῖ ὅχι διὰ νὰ ἀποθάνῃ, ἀλλὰ μὲ ἄλλον σκοπὸν, ἀποδεχόμενος ὁμως καὶ τὸν κίνδυνον τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἢ Ἐκκλησία οὐδέποτε ἐπιβάλλει τὴν ποινὴν τῆς στερήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως καὶ οὕτω διὰ τῆς μακροαίονος πρακτικῆς αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει καὶ τῶν σχετικῶν κανονικῶν διατάξεων δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐπὶ αὐτοχειρίας ὅχι ἐξ ἀμέσου δόλου, ἀλλὰ ἐκ δόλου ἐμμέσου ἢ ἐνδεχομένου, ὁ αὐτόχειρ δὲν στερεῖται τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως.

VII.

Τὸ ἐπιτρεπτὸν τέλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως εἰς περιπτώσεις αὐτοθανατώσεως μὴ συνιστωσῶν αὐτοκτονίαν

17. **Ὁ ἐκούσιος σταυρικὸς θάνατος τοῦ ἱ. Χριστοῦ**, ἰδρυτοῦ τῆς πίστεως ἡμῶν, διὰ τοῦ ὁποίου ἐλύτρωσεν ἡμᾶς ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ Ἄδου, ἐθεωρήθη ἀείποτε ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἡ μεγίστη θυσία, ἢ αὐτοθυσία, καὶ ἀσφαλῶς θὰ ἀπετέλει ἀνεπίτρεπτον βλασφημίαν τυχὸν χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ ὡς αὐτοκτονίας⁵².

18. **Τὸ ἐκούσιον μαρτύριον** τῶν μαρτυρησάντων ὑπὲρ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως⁵³, καθ' οἷον δὴ ποτε τρόπον γενόμενον, οὐδέποτε ἀντιμετωπίσθη ὡς αὐτοκτονία. Ἀντιθέτως ἐθεωρήθη ὡς λόγος, αἴρων τὸν ἄδικον χαρακτήρα τῆς πράξεως τῆς ἀφαιρέσεως τῆς ἰδίας ζωῆς, ἢ ἀκόμη καὶ πολὺ πε-

ρισσότερον ὡς πρᾶξις ἀξία τιμῆς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ὅποια πάντοτε τιμᾷ τοὺς μαρτυρήσαντας ὑπὲρ Χριστοῦ, ἀκόμη καὶ ὅταν, ἐνῶ ἠδύναντο νὰ σωθοῦν διὰ τῆς φυγῆς, προετίμησαν νὰ παρουσιασθοῦν εἰς τοὺς διώκοντας αὐτοὺς καὶ ὁμολογοῦντες ὅτι εἶναι χριστιανοὶ νὰ προκαλέσουν τὸν θάνατον αὐτῶν. Ἡ Ἐκκλησία, ἂν καὶ συνιστᾷ τὴν ἀποφυγὴν αὐτῆς τῆς συμπεριφορᾶς (ἐπεὶ πολ-λοὶ ἐξ αὐτῶν, μὴ ἀντέχοντες εἰς τὰς βασάνους ἐθυσίασαν τελικῶς εἰς τὰ εἶδωλα⁵⁴), οὐδέποτε ἐθεώρησεν τούτους ὡς αὐτοκτονοῦντας, ἀλλ' ἀντιθέτως τοὺς τιμᾷ ὡς μάρτυρας τῆς πίστεως καὶ ὁμολογητάς⁵⁵. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ὁ Ἰουστίνος, φιλόσοφος καὶ μάρτυς, ἔχει ἐπιφυλάξεις καὶ κρίνει ὅτι δὲν εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ θεῖον θέλημα ἡ ἀθρόα προσέλευσις τῶν χριστιανῶν εἰς τὸ μαρτύριον: «*Ὅπως δὲ μὴ τις εἴπῃ· Πάντες οὖν ἑαυτοὺς φονεύσαντες πορεύεσθε ἤδη παρὰ τὸν θεὸν καὶ ἡμῖν πράγματα μὴ παρέχετε, -ἐρῶ δι' ἣν αἰτίαν τοῦτο οὐ πράττομεν, καὶ δι' ἣν ἐξεταζόμενον ἀφ' ὧς ὁμολογοῦμεν. οὐκ εἰπῇ τὸν κόσμον πεποιη-κέναι τὸν θεὸν δεδιδάγμεθα, ἀλλ' ἡ διὰ τὸ ἀνθρώ-πειον γένος· ... εἰ οὖν πάντες ἑαυτοὺς φονεύσο-μεν, τοῦ μὴ γεννηθῆναι τινα καὶ μαθητευθῆναι εἰς τὰ θεῖα διδάγματα, ἢ καὶ μὴ εἶναι τὸ ἀνθρώπει-ον γένος, ὅσον ἐφ' ἡμῖν, αἵτιοι ἐσόμεθα, ἐναντίον τῇ τοῦ θεοῦ βουλῇ καὶ αὐτοὶ ποιοῦντες, ἐὰν τοῦτο πράξωμεν. ἐξεταζόμενοι δὲ οὐκ ἀρνούμε-θα...*»⁵⁶. Παρὰ τὴν γνώμην αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία οὐδέποτε ἐτιμώρησεν τούτους, ἐνῶ ἀντιθέτως, ἀπελευθερωθεῖσα, μετὰ τὴν περίοδον τῶν διωγμῶν, τοὺς ἔκρινε πάντοτε θετικῶς.

19. Ἡ ἀφαίρεσις ὑπὸ μαρτύρων «ἰδία χειρὶ» τῆς ζωῆς αὐτῶν: Εἶναι γνωστὰ περιπτώσεις ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, οἱ ὅποιοι ἂν καὶ «ἐχειρίσαντο» ἑαυτούς, δηλαδὴ ἂν καὶ προεκάλεσαν τὸν θάνατον αὐτῶν δι' ἰδίας πράξεως, δὲν ἀντιμετωπίσθησαν ὡς αὐτοκτόνοι, ἀλλ' ὡς μάρτυρες τῆς πίστεως. Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν σχετικῶν παραδειγμάτων, ἡ περιγραφή τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖ εἰδικὴν ἐργασίαν, ἀρκούμεθα ἐδῶ νὰ ἀναφέρωμεν ὀρι-σμένα χαρακτηριστικά. Εἶναι γνωστὴ ἡ περίπτω-σις τῆς μάρτυρος **Ἀπολλωνίας** εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Συνελήφθη ὀλίγον πρὸ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Δεκίου καὶ ὑπεβλήθη εἰς πολλὰς βασάνους διὰ νὰ ἀρνηθῇ τὴν πίστιν αὐτῆς εἰς Ἰ. Χριστόν. Ἐκείνη

ὑπέμεινε καρτερικῶς τὰ μαρτύρια καὶ ὅτε οἱ διώκτες αὐτῆς ἤναψαν πῦρ καὶ διὰ νὰ κάμψουν τὸ φρόνημα αὐτῆς, τὴν ἠπείλουν ὅτι θὰ ἔρριπτον αὐτὴν εἰς αὐτὸ διὰ νὰ καῇ, ἐκείνη, κάποιαν στιγ-μὴν, ἠδυνήθη, παραπλανῶσα τοὺς φρουροὺς αὐτῆς, νὰ ἐγερθῇ καὶ μὲ ὀρμὴν ἐπήδησεν εἰς τὸ πῦρ καὶ κατεκάη: «*Συντόνως ἐπήδησεν εἰς τὸ πῦρ καὶ καταπέφλεκται*»⁵⁷. Πρόκειται σαφέστατα περὶ πράξεως αὐτοχειρίας, διότι ἔπραξε μόνη, ἐκουσίως καὶ ἔχουσα σῶας τὰς φρένας. Ἐπειδὴ ὁμως τοῦτο ἔπραξε διὰ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, ὁ ἄδικος χαρακτήρ τῆς πράξεως αὐτῆς αἴρεται καὶ διὰ τοῦτο ὄχι μόνον δὲν κατετάγη εἰς τοὺς αὐτοκτονοῦντας, ἀλλ' ἀντιθέτως εἰς τοὺς μάρτυρας τῆς Ἐκκλησίας. Ἀργότερον, ὅτε οἱ διωγμοὶ κατὰ τῶν χριστιανῶν ἦσαν ἤδη παρελθόν, ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ὁμιλεῖ μετὰ θαυμασμοῦ δι' ἄνδρας καὶ γυ-ναῖκας, οἱ ὅποιοι πρὸ τοῦ κινδύνου νὰ ἀπωλέσουν τὴν πίστιν αὐτῶν εἰς περίοδον διωγμῶν, προεκά-λεσαν διὰ τῆς δικῆς τῶν συμπεριφορᾶς καὶ πρά-ξεως τὸν θάνατον αὐτῶν: «*Πολλοὶ γὰρ ἴσως καὶ εἰς κρημνὸν ἑαυτοὺς ἀφήκαν, καὶ εἰς πελάγη ἔρριψαν καὶ ξίφος διὰ τοῦ στήθους ἤλασαν καὶ ἀνῆψαν καὶ πολλῶν τοιούτων δραμάτων ὁ καιρὸς ἔγεμεν ἐκεῖνος*»⁵⁸. Καὶ ἐνταῦθα ὁ λόγος διὰ τὸν ὅποιον «πολλοὶ» προέβησαν εἰς ἐκουσίαν ἐξωτερικὴν συμπεριφορὰν, συνιστῶσαν κατ' ἀρχὴν ἄδικον πρᾶξιν αὐτοκτονίας, εἶναι ἡ εἰς Χρι-στὸν πίστις καὶ διὰ τοῦτο αἴρεται ὁ ἄδικος χαρα-κτήρ τῆς πράξεως αὐτῶν καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστο-μος καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐθεώρησαν αὐτοὺς αὐτο-κτονήσαντας, ἀλλὰ μάρτυρας τῆς πίστεως, ἔστω καὶ ἐὰν μόνοι καὶ ἐκουσίως κατέστρεψαν τὴν ζω-ὴν των, ρίπτοντες ἑαυτοὺς εἰς κρημνόν, ἢ εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ διαπερῶντες τὸ στήθος αὐτῶν διὰ ξί-φους.

20. Τὸ πίπτειν ὑπὲρ πίστεως: Οὐδέποτε ἐτιμω-ρήθησαν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας μὲ στέρησιν ἐκκλη-σιαστικῆς κηδεύσεως περιπτώσεις γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι ἐτερμάτισαν τὴν ζωὴν των διὰ νὰ μὴ χά-σουν τὴν τιμὴν καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν. Ἰκανὰς τοι-αύτας περιπτώσεις περιγράφει ὁ ἀείμνηστος Κα-θηγητὴς Ἡ. Βουλγαράκης, εἰς τὸν ὅποιον καὶ πα-ραπέμπομεν σχετικῶς⁵⁹, ἀρκούμενοι ἐκ τούτων νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα μόνον τὴν χαρακτηριστικὴν περίπτωσιν 2000 ὡραίων χριστιανῶν γυναικῶν, αἱ

ὅποια, συλληφθεῖσαι ἐν πολέμῳ, ὠδηγοῦντο μὲ προορισμὸν τὰς ἀγκάλας ἀνδρῶν. Κατὰ τὴν πορείαν αὐτῶν, μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἤθελον νὰ πλυθοῦν, ἔπεισαν τοὺς φρουροὺς αὐτῶν νὰ ἀπομακρυνθοῦν. Τότε συνεφώνησαν ὅλοι ὅτι ἐκινδύνευεν, ἐὰν ἔφθαναν εἰς τὸν προορισμὸν αὐτῶν, ὅχι μόνον ἡ τιμὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ πίστις αὐτῶν. Ἀπεφάσισαν ὅτι ἔπρεπε νὰ προτιμήσουν τὸν θάνατον. Οὕτως ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην ἔπασαν εἰς τὸν ποταμὸν καὶ ἐπνίγησαν. Ἡ πτώση ἔγινε ἀφοῦ ἔκαναν τὸν σταυρὸν αὐτῶν, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Κατὰ τὴν σχετικὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰωάννου Ἐφέσου, αὐταὶ αἱ γυναῖκες, ἐνεδυναμώθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ νὰ προβοῦν εἰς αὐτὴν τὴν πράξιν χάριν τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ οὕτω παρέδωκαν τὰς ψυχὰς αὐτῶν εἰς χεῖρας Θεοῦ⁶⁰.

21. Αὐτοκτονία πρὸς ἀποφυγὴν ἀτιμώσεως: Πολλὰ χριστιανὰι γυναῖκες ἠὲτοκτόνησαν διὰ νὰ μὴ ὑποστοῦν βεβαίαν ἀτίμωσιν. Αὐταὶ ὅχι μόνον δὲν ἐστερήθησαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως, ἀλλ' ἀντιθέτως, ἐνίοτε, ἐπληρώθησαν ὑπὸ πολλῶν πατέρων, ὡς ὁ ἱ. Χρυσόστομος, ὁ ὁποῖος ἐπαινεῖ αὐτάς, αἱ ὁποῖαι ἠὲτοκτόνησαν διὰ νὰ μὴ χάσουν τὸ στέφανον τῆς παρθενίας, καὶ θεωρεῖ αὐτάς ὡς σεσωσμένας. Οὕτως, ἐμπράκτως δέχεται καὶ ἄλλους λόγους ἐπιτρεπτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως αὐτοκτονούντος, πέραν τῶν ἐνδεικτικῶν λόγων τοῦ Τιμοθ.14. Ὁμοίως τοποθετεῖται καὶ ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος Καισαρείας περὶ τῆς συζύγου Ρωμαίου ἐπάρχου, ἡ ὁποία πρὸ τῆς παραδόσεως αὐτῆς εἰς τοὺς προαγωγούς, οἱ ὁποῖοι θὰ ὠδήγουν αὐτὴν εἰς πορνεῖον, ἠὲτοκτόνησεν διὰ ξίφους, χάριν τῆς ἀρετῆς, ἀγαθοῦ ἀθανάτου. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἠὲτοκτόνησεν καὶ ἡ Ἁγία Πελαγία, ἡ Δομνίνα καὶ αἱ θυγατέρες αὐτῆς Βερνίκη καὶ Προσδόκη, τιμώμεναι ὑπὸ τοῦ ἱ. Χρυσόστομου ὡς παρθενομάρτυρες, ὡς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι⁶¹. Ὁ Νικηφόρος Κάλλιςτος ἀναφέρει τὴν περίπτωσιν ἐναρέτου γυναικὸς εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, συζύγου τοῦ ἐπάρχου τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἀπαχθεῖσα, ὠδηγεῖτο εἰς τὸν Μαξέντιον πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν σαρκικῶν αὐτοῦ ὀρέξεων. Εἰς δεδομένην στιγμὴν παρεκάλεσε τοὺς συνοδεύοντας αὐτὴν νὰ ἐπιτρέψουν εἰς αὐτὴν νὰ καλλωπισθῇ, διὰ νὰ γίνῃ ὡραιότερα. Τοῦτο καὶ ἐπέτυχεν· «*μω* - *νωθεῖσα δέ, τὴν μάχαιραν κατὰ τῶν ἐγκάτων*

*ἤλανε· τὸ μὲν αὐτῆς νεκρὸν ἐκείνοις λιποῦσα, ἔργοις δὲ αὐτοῖς παραδεικνύσα, ὅτι τὸ μόνον ἀπάντων χρημάτων ἀνὸλεθρον καὶ ἀήττητον ἢ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς πέφυκεν ἀρετὴ»*⁶². Ἐδῶ ἔχομεν αὐτοκτονίαν γυναικὸς πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀπωλείας τῆς ἀρετῆς καὶ σωφροσύνης αὐτῆς. Ἡ αὐτοχειρία αὐτῇ ἀνεξαργήτως τοῦ θέματος, ἀνπρέπει νὰ προτιμᾶται ἢ ὅχι ἀπὸ τὴν ἀτίμωσιν, θέμα τὸ ὁποῖον ἐκφεύγει τοῦ παρόντος, οὐδέποτε ἀντιμετωπίσθη μὲ στέρησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως. Ὁ αὐτὸς Νικηφόρος Κάλλιςτος ἀναφέρει τὴν περίπτωσιν τῆς μάρτυρος **Εὐφροσίας**, ἡ ὁποία ἀρνηθεῖσα νὰ θυσιάσῃ εἰς τὰ εἰδῶλα ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἱκανοποιήσεως τῶν σαρκικῶν ὀρέξεων ἀκολάστων ἀνδρῶν. Ταλαντευομένη μεταξὺ δύο κακῶν, δηλαδὴ τῆς ἀπωλείας τῆς ζωῆς ἢ τῆς ἀρετῆς αὐτῆς, ἀπεφάσισεν νὰ θυσιάσῃ τὴν ζωὴν αὐτῆς⁶³. Εὐρεθεῖσα εἰς τὸν χῶρον, ἐνθα ἐπρόκειτο νὰ βιασθῇ, ἔπεισε τὸν ὑποψήφιον βιαστὴν αὐτῆς ὅτι ἐγνώριζε τὴν τέχνην τῆς φαρμακείας καὶ ἠδύνατο νὰ παρασκευάσῃ παρασκευάσμα, τὸ ὁποῖον θὰ καθιστᾷ αὐτὸν «ἀνάλωτον», δηλαδὴ προστατευόμενον ἀπὸ κτυπήματα μαχαίρας. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου προσέφερε ἑαυτὴν διὰ δοκιμὴν. Τῷ ὄντι τῆς ἐπετράπη νὰ κατασκευάσῃ ἐξ ἐλαίου καὶ κηροῦ παρασκευάσμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἤλειψε τὸν αὐχένα αὐτῆς καὶ ἐν γνώσει ὅτι θὰ προκαλέσῃ τὸν θάνατον αὐτῆς προέτρεψε τὸν ὑποψήφιον βιαστὴν αὐτῆς νὰ τὴν πλήξῃ διὰ μαχαίρας εἰς τὸν τράχηλον, διὰ νὰ πεισθῇ περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ «φαρμάκου» αὐτῆς. Τοῦτο καὶ ἐγένετο, μὲ ἀποτέλεσμα τὸν ἀποκεφαλισμόν αὐτῆς⁶⁴. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐτιμώρησε ταύτην, οὔτε τὴν ἔψεξεν. Ἀντιθέτως ἐπαινεῖται καὶ τιμᾶται ὡς μάρτυς.

22. Ἡ αὐτοθυσία χάριν προστάσεως τῆς ζωῆς ἄλλων: Πολλὰ εἶναι αἱ περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας θυσιάζει τις τὴν ζωὴν αὐτοῦ διὰ νὰ σώσῃ ἄλλον, ἢ ἄλλους. Τοιαῦτα πράξεις χαρακτηρίζονται ὡς ἁλτροῦστικά, ἢ ἥρωικά καὶ ὅχι ὡς αὐτοκτονία. Συχνότατα θυσιάζει τις τὴν ζωὴν αὐτοῦ διὰ νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν ἄλλων ἀπὸ πνιγμόν, ἀπὸ φωτιάν, ἀπὸ σεισμόν κ.λπ. Τὸ θέμα δὲν ἀμφισβητεῖται καὶ ἀρκούμεθα μόνον εἰς τὴν ἀπλὴν ἀναφορὰν τούτου.

23. Τὸ πίπτειν ὑπὲρ πατρίδος: Τὸ πίπτειν

«ὕπὲρ βωμῶν καὶ ἑστιῶν» ἀντιμετωπίσθη πάντοτε ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς αὐτοθυσία καὶ οὐχὶ ὡς αὐτοκτονία⁶⁵ καὶ κατὰ πᾶσαν περίπτωσιν οὐδέποτε ἐπέβαλεν διὰ τοῦτο στέρησιν ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως.

24. **Ἡ ἀνακλαστική «αὐτοκτονία»:** Δὲν ἀντιμετωπίζεται ὡς αὐτοκτονία ὁ θάνατος, ὁ ὁποῖος προκαλεῖται δι' ἀνακλαστικῆς κινήσεως τοῦ θανατωθέντος, μὴ ἐλεγχομένης ὑπ' αὐτοῦ, ὡς π.χ. συμβαίνει ἐπὶ σπαστικῶν ἀτόμων, τὰ ὁποῖα συνεπεία μιᾶς σπαστικῆς κινήσεως αὐτῶν εἶναι δυνατὸν νὰ πέσουν καὶ νὰ προκαλέσουν τὸν θάνατον αὐτῶν⁶⁶.

VIII.

Ἡ μετάνοια ὡς λόγος ἐπιτρεπτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως

25. Ἐάν τις αὐτόχειρ πρὶν ἀποθάνῃ μετενόησε εἰλικρινῶς, τότε συγχωρεῖται καὶ κηδεύεται, διότι διὰ τῆς μετανοίας ἐξαλείφεται καὶ αὐτὸ τὸ ἁμάρτημα. Κατὰ τὸν Μητροπολίτην Τυρολόης Παντελεήμονα Ροδόπουλον, ἡ ποινὴ τῆς στερήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως ἐπιβάλλεται εἰς ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας. Μεταξὺ ἄλλων, αὐτῆς τῆς κηδεύσεως στεροῦνται «καὶ οἱ αὐτόχειρες, ἐκτὸς ἐὰν ἔπασχον τὰς φρένας, ἢ ὀλίγον πρὶν πεθάνουν μετενόησαν»⁶⁷. Ἡ ἀποψις αὐτῇ, ὀρθῇ βεβαίως, προφανῶς λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὸ σύνηθες συμβαῖνον, τῆς ἐπελεύσεως δηλαδὴ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτόχειρος ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν πρᾶξιν του, ὅποτε ὑπάρχει καὶ ὀλίγος χρόνος διὰ μετάνοιαν. Τὰ ἴδια ὅμως πρέπει νὰ ἰσχύσουν καὶ ὅταν ὁ θάνατος τοῦ αὐτόχειρος ἐπέρχεται ἱκανὸν χρόνον μετὰ τὴν πρᾶξιν του, ἀλλὰ πάντως ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα αὐτῆς. Οὕτω πίπτων τις εἰς τὸ κενὸν διὰ νὰ αὐτοκτονήσῃ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιζήσῃ ὀλίγον χρόνον ἔχων τὰς αἰσθήσεις αὐτοῦ καὶ νὰ μετανόησῃ εἰλικρινῶς, νὰ ἐξομολογηθῇ καὶ νὰ κοινωνήσῃ τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Πίπτων ἐν συνεχείᾳ εἰς κατάστασιν ἀπαλείψεως τῆς συνειδήσεως καὶ ἀποθνήσκων μετὰ μακρὸν χρόνον, κηδεύεται, διότι τὸ ἁμάρτημα αὐτοῦ ἐξηλείφθη διὰ τῆς μετανοίας ἀνεξαργήτως χρόνου μετανοίας αὐτοῦ. Τὴν μεταμέλειαν δέχεται καὶ ὁ Γ. Ράμμος, ὡς λόγον ἄρσεως τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς ἐκκλη-

σιαστικῆς κηδεύσεως⁶⁸. Πότε ὑπάρχει ἀληθὴς μετάνοια εἶναι βεβαίως ζήτημα πραγματικὸν καὶ θὰ κριθῇ κατὰ περίπτωσιν ἀρμοδίως. Ἐν ἀμφιβολίᾳ πάντως πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὑπάρχουσα.

IX.

Ἐν ἀμφιβολίᾳ (in dubio) κήδευσιν

26. Εἰς τὴν ζωὴν πολλάκις ἐμφανίζονται ὅρια καὶ περιπτώσεις (Zwischenfällen) κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἔχων τὴν εὐθύνη τῆς τελέσεως τῆς κηδείας περιέρχεται εἰς κατάστασιν ἀμφιβολίας περὶ τοῦ ἂν συντρέχῃ ἢ ὄχι κάποιος ἐκ τῶν ἀνωτέρω λόγων τοῦ ἐπιτρεπτοῦ τελέσεως κηδείας εἰς αὐτόχειρα. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς δὲν ὑπάρχει κανονικὸς λόγος ἀπαγορεύσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως αὐτῶν κατ' ἐφαρμογὴν τῆς γνωστῆς κανονικῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐν ἀμφιβολίᾳ (in dubio) μεταξὺ δύο λύσεων προτιμᾶται ἡ καλλιτέρα ἢ ἐπιεικεστέρα διὰ τὸν πιστόν. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ἀναβαπτισμὸς θεωρεῖται τόσον βαρὺ ἐκκλησιαστικὸν ἔγκλημα, ὥστε ὁ κληρικός, ὁ ὁποῖος ἀναβαπτίζει κάποιον γνωρίζων ὅτι εἶναι βεβαπτισμένος, καθαιρεῖται (Ἀποστολ. 47). Ἐὰν ὅμως ὑπάρχῃ ἀμφιβολία περὶ τοῦ ἐὰν εἶναι ἢ ὄχι βεβαπτισμένος, βαπτίζεται (κανόνες Καρθ. 72 (80) καὶ ΣΤ' 84). Ἐπὶ ἀμφιβολίας ἐπιβολῆς μεταξὺ δύο ποινῶν προτιμᾶται ἡ ἐπιεικεστέρα⁶⁹ κ.λπ. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει κανονικὸν κώλυμα νὰ τηρήσῃ ἀνάλογον στάσιν καὶ ἐπὶ ἀμφιβολίας ὑπάρξεως ἢ ὄχι λόγου ἐπιτρέποντος κατ' ἐξαίρεσιν τὴν κηδεῖαν αὐτόχειρος, νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἐπιεικεστέραν λύσιν, δηλαδὴ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κήδευσιν τούτου.

X.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος

27. Τὸ θέμα τῆς αὐτοκτονίας ἀπρησχόλησεν καὶ τὴν ἐπίσημον Διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία μάλιστα ἐξέδωκε καὶ σχετικὰς ἐπ' αὐτοῦ ἐγκυκλίους. Τὴν πρώτην ἐξ αὐτῶν «Περὶ τοῦ μὴ κηδεύειν τοὺς αὐτοκτονοῦντας διὰ τῆς κανονισμένης ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας» ἐξέδωκεν ἐν ἔτει 1888 «Ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», ἀπευθύνουσα ταύτην «Πρὸς τοὺς ἀνὰ τὸ Κράτος Σεβασμιωτάτους Ἱεράρχους

χας»⁷⁰. Εἰς τὴν Ἐγκύκλιον ταύτην διαλαμβάνονται θαυμάσιαι τοποθετήσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς αὐτοκτονίας, γενικῶς, ἀπὸ πλευρᾶς θεολογικῆς καὶ κοινωνικῆς καὶ ἐν τέλει ρητῶς ἀπαγορεύεται ἡ τέλεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεῖας τῶν αὐτοκτονούντων. Περὶ τοῦ ζητήματος ὁμως τῆς κατ' ἐξαίρεσιν ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως δὲν ἀσχολεῖται αὐτὴ ἡ Ἐγκύκλιος. Τούτου ἕνεκεν ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἔκρινε ἀναγκαίαν τὴν συμπλήρωσιν τῆς ὡς ἄνω ἐγκυκλίου. Πρὸς τοῦτο ἐν ἔτει 1900 ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐξέδωκε νέαν ἐγκύκλιον «Περὶ ἐπεξηγήσεως καὶ συμπληρώσεως τῆς ὑπ' ἀριθ. 2844/672 Συνοδικῆς Ἐγκυκλίου περὶ τῶν αὐτοκτονούντων», τὴν ὁποῖαν ἀπηύθυνεν «Πρὸς τοὺς ἀνὰ τὸ Κράτος Σεβασμιωτάτους Ἱεράρχας καὶ τὰς Ἐπισκοπικὰς Ἐπιτροπὰς»⁷¹. Εἰς τὴν ἐγκύκλιον ταύτην ἀφοῦ ὑπογραμμίζεται ὅτι κακῶς ἡρμηνεύθη ἡ πρώτη ἐγκύκλιος ὡς ἀπόλυτος, τονίζεται μὲ ὁρθὴν ἀναφορὰν εἰς τὸν Τιμοθ. 14 Κανόνα καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Βαλσαμῶνος ἐρμηνείαν τοῦ Κανόνος τούτου, ὅτι ὁ Κανὼν αὐτὸς ἐξαίρει τῆς στερήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τοὺς «ἐκφρενεῖς». Κατόπιν τούτων καὶ «πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῆς σφαλερῶς νοηθείσης ἐγκυκλίου τοῦ 1888 ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἔγνω, ἐπεξηγοῦσα καὶ συμπληροῦσα τὴν ἐγκύκλιον ἐκείνην νὰ διατάξῃ καὶ διατάσσει ταῦτα. Ἀπαγορεύει τὸ ἐκκλησιαστικῶς κηδεύειν τοὺς νεκρούς, τῶν εἰς τὸ μέγα καὶ φοβερόν ἁμάρτημα τῆς αὐτοκτονίας ὑποπιπτόντων, καὶ τελεῖν ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιμνημοσύνης εὐχὰς καὶ δεήσεις. Τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης ἐξαίρουνται οἱ ἔκφρονες αὐτοκτόνοι, ὧν τὴν ἕνεκα ἀλλοιώσεως καὶ παθήσεως τῶν φρενῶν ἔλλειψιν τῆς συνειδήσεως κατὰ τὴν αὐτοκτονίαν βεβαίως πιστοποιήσῃς δύο τοῦλάχιστον ἱατρῶν δόντων ἤδη τὸν δι' ἱατροδικαστικὰς πράξεις νενομισμένον ὄρκον». Ἡ νέα αὐτὴ θέσις τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ἀσφαλέστατα ἀποτελεῖ σημαντικὴν πρόοδον πρὸς τὴν ὁρθὴν κατεύθυνσιν, διότι εἰσάγει τὴν κατ' ἐξαίρεσιν τέλει ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως διὰ τοὺς «ἐκφρονες αὐτοκτόνους». Ἡ ἀπαίτησις τῆς βεβαιώσεως τῆς παθήσεως τούτων ὑπὸ δύο ἀρμοδίων ἱατρῶν δὲν εἶναι θέμα οὐσίας, ἀλλὰ θέμα περὶ τὴν ἀποδείξιν ἢ βεβαίωσιν τῆς παθήσεως τῶν φρενῶν.

Παρά ταῦτα καὶ μετὰ τὴν ἐγκύκλιον ταύτην πολλοὶ ἐξηκολογοῦν νὰ ἀπευθύνωνται πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον διὰ πᾶσαν περίπτωσιν αὐτοκτονίας. Ὅθεν καὶ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος διὰ νέας ἐγκυκλίου αὐτῆς «Περὶ τῶν αὐτοκτονούντων», τὴν ὁποῖαν ἀπηύθυνεν «Πρὸς τὰς Ἐπισκοπικὰς Ἐπιτροπὰς»⁷², παραγγέλλει τὴν τήρησιν τῆς ἐγκυκλίου τοῦ 1900, διὰ τῆς ὁποίας ἐπετράπη ἡ ἐκκλησιαστικὴ τελετὴ ταφῆς τῶν αὐτοκτονούντων καὶ ἡ ὑπὲρ αὐτῶν τέλεις μνημοσύνων «ὅταν δύο τουλάχιστον ἐπιστήμονες ἱατροὶ βεβαιώσωσιν, ὅτι ὁ αὐτοκτονήσας εὕρισκετο κατὰ τὴν αὐτοκτονίαν ἐν ἑλλείψει συνειδήσεως, ἕνεκα ἀλλοιώσεως καὶ παθήσεως φρενῶν». Εἶναι ἀναμφήριστον ὅτι καὶ ἡ ἐγκύκλιος αὐτὴ κινεῖται πρὸς τὴν ὁρθὴν κατεύθυνσιν τῆς κατ' ἐξαίρεσιν τελέσεως ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως ἐπὶ αὐτοκτονούντων, δεχομένη τὴν τέλεις ταύτην ἐπὶ αὐτοχείρων ἐνεργησάντων ἀπὸ ἑλλειψιν συνειδήσεως λόγῳ ἀλλοιώσεως καὶ παθήσεως τῶν φρενῶν. Εἶναι ὁμως σαφές ὅτι τὸ πρωτεῦον εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι ἡ ἑλλειψις συνειδήσεως τῶνπραπτομένων καὶ δευτερόντως ὁ ἀνυπαίτιος λόγος εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται αὐτὴ ἡ ἑλλειψις. Πάντως ἀποτελεῖ ἡ θέσις αὐτῆς τῆς ἐγκυκλίου ἀφετηρίαν διὰ περαιτέρω βελτίωσιν τῆς θέσεως τῆς Ἐκκλησίας, πάντοτε μὲ βάσιν τὸν ΙΔ' Κανόνα τοῦ Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας καὶ τοὺς λοιποὺς ἱ. Κανόνας, μὲ κριτήριον ὅχι μόνον τὸ «ἐκφρενὴς ὢν» αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ «μὴ ἔχων ἑαυτόν», τὰ ὁποῖα, ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω, δὲν ταυτίζονται, διότι «μὴ ἔχων ἑαυτόν» δὲν εἶναι μόνον ὁ ἐκφρενὴς (πάντοτε), ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι δι' ἄλλους λόγους περιήλθον ἀνυπαίτιως, δηλαδὴ ἄνευ ὑπαιτιότητος αὐτῶν, εἰς κατάστασιν ἐλλείψεως ἢ ἀπαλείψεως τῆς συνειδήσεως, περὶ τῶν ὁποίων εἵπομεν τὰ δέοντα ἀνωτέρω. Περαιτέρω αἱ ἐδῶ προτεινόμεναι περιπτώσεις τοῦ κατ' ἐξαίρεσιν ἐπιτρεπτοῦ τῆς κηδεύσεως τοῦ αὐτόχειρος, δύνανται, φρονῶ, νὰ ὀδηγήσουν διὰ τῆς κανονικῆς ὁδοῦ εἰς τὴν ἐλαχιστοποίησιν, ἂν μὴ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ προβλήματος.

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

Α'

Κοπήριον ἀντιμετωπίσεως τοῦ ἐπιτρεπτοῦ τῆς

ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τῶν αὐτοκτονούντων εἶναι ὁ σωτηριολογικὸς χαρακτήρ τῶν ἱ. Κανόνων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν ἢ ἐπιτιμιῶν. Κατάργησις τῶν τελευταίων μὲ σκοπὸν τὴν ἀνακούφισιν τοῦ πόνου τῶν συγγενῶν τοῦ αὐτόχειρος δὲν εἶναι κανονικῶς ἐπιτρεπτή, διότι τοιοῦτόν τι θὰ ἀνέτρεπεν ὁλόκληρον τὸ σωτηριολογικὸν οἰκοδόμημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀντιμετώπισεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐγκλημάτων καὶ ἁμαρτημάτων.

Β'

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ κήδευσις τῶν αὐτοχείρων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συνόλου τῆς κανονικῆς τάξεως καὶ παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὄχι μόνον τοῦ Τιμοθ. 14, ἐπιτρέπεται, ἢ ἐπιβάλλεται εἰς τὰς ἀκολούθους περιπτώσεις:

1. Ὄταν ὁ αὐτόχειρ κατὰ τὸν χρόνον τῆς αὐτοχειρίας αὐτοῦ εἶναι **«ἐκφρενής»**, ὅταν δηλονότι πάσχει ἐκ πνευματικῆς νόσου τοιαύτης, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἀντιληφθῇ τὴν σημασίαν τῆς πράξεως τῆς αὐτοχειρίας αὐτοῦ.

2. Ὄταν ὁ αὐτόχειρ **«δὲν ἔχει ἑαυτόν»**, δηλαδή ὅταν δι' οἰονδήποτε λόγον δὲν ἔχει συνείδησιν τῶνπραττομένων ὑπ' αὐτοῦ. Τοῦτο συμβαίνει ὅχι μόνον ὅταν εἶναι ἐκφρενής, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πάσης ἄλλης περιπτώσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν προκαλεῖ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐν ἀνυπατίῳ πλήρει ἀπαλείψει τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ. Ἐδῶ ἐντάσσονται αὐτόχειρες, ὡς εἶναι οἱ προκαλοῦντες τὸν θάνατον αὐτῶν ἐν ἀνυπατίῳ ὑπνοβασίᾳ, ἐν ἀνυπατίῳ καταστάσει παραισθήσεων, ἐν καταστάσει σεληνιασμοῦ, ἀναισθησίας, πλήρους ἀνυπατίου μέθης κ.λπ., κατὰ τὰς ὁποίας ὁ αὐτόχειρ κατὰ τὸν χρόνον τῆς πράξεως τῆς αὐτοχειρίας αὐτοῦ εὗρίσκεται ἐν πλήρει ἀπαλείψει τῆς συνειδήσεώς του, χωρὶς νὰ εἶναι ἐκφρενής.

3. Ὄταν προκαλῇ τις τὸν θάνατόν του **εἰς ἄσκησιν ἄλλου καθήκοντος αὐτοῦ**, ἀπορρέοντος ἀπὸ τὴν κανονικὴν διδασκαλίαν τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως, ἢ ἐρειδόμενον ἐπ' αὐτῆς, ἢ συγχωρούμενον ὑπ' αὐτῆς, ὡς εἶναι περιπτώσεις ἐκουσίου μαρτυρίου ὑπὲρ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας Αὐτοῦ, περιπτώσεις αὐτοθυσίας ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν, ὑπὲρ ἄλλων ἀνθρώπων καὶ πρὸς σωτηρίαν τῆς ζωῆς αὐτῶν,

καὶ γενικῶς εἰς πᾶσαν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν συντρέχει λόγος δυνάμενος νὰ θεμελιώσῃ εἰς ἐκάστην συγκεκριμένην περίπτωσιν (in concreto) τὴν ἄρσιν τοῦ ἀδίκου χαρακτήρος τῆς πράξεως τῆς αὐτοκτονίας (προσταγή, ἢν ὑποχρεοῦται νὰ ἐκτελέσῃ, σύγκρουσις καθήκοντος, κατάστασις ἀνάγκης κ.λπ.), ἢ τὴν ἄρσιν τοῦ καταλογισμοῦ.

4. Ὄταν ὁ αὐτόχειρ προκαλεῖ τὸν θάνατόν του **ἐξ ἀνακλαστικῆς κινήσεως** αὐτοῦ τὴν ὁποίαν δὲν ἐλέγχει, ἂν καὶ ἔχει συνείδησιν τῶνπραττομένων, ὡς συμβαίνει ἐπὶ σπαστικῆς κινήσεως «σπαστικοῦ» ἀτόμου.

5. Ὄταν ὁ αὐτόχειρ προκαλεῖ τὸν θάνατόν του ὄχι ἐξ ἀμέσου δόλου (dolus malus), ἀλλὰ **ἐξ ἐμμέσου, ἢ ἐνδεχομένουδόλου**, ἢ ἐξ ἀμελείας, ἢ τυχαίως.

6. Ὄταν ὁ αὐτόχειρ **μετανοήσῃ** διὰ τὴν πράξιν κατὰ πάντα χρόνον καὶ μέχρι τοῦ θανάτου του.

7. Ὄταν ὑπάρχει **ἀμφιβολία (in dubio)** ὑπάρξεως, ἢ μὴ ἑνὸς τῶν ἀνωτέρω λόγων εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ αὐτοκτονούντος. Ἐὰν δηλονότι ἀμφιβάλλει κατὰ συνείδησιν ὁ ἔχων τὴν εὐθύνην τῆς λήψεως τῆς ἀποφάσεως ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τοῦ αὐτόχειρος, ὡς πρὸς τὸ ἐὰν κατὰ τὸν χρόνον τῆς αὐτοκτονίας αὐτοῦ συνέτρεχεν εἰς τῶν ἀνωτέρω λόγων, ἢ ἐὰν ἀμφιβάλλῃ ὅτι πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ μετενόησεν εἰλικρινῶς, ἐν τοιαύτῃ ἀμφιβολίᾳ ὀφείλει νὰ ἀποφασίσῃ τὴν κήδευσιν τοῦ αὐτόχειρος.

Γ'

Εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν, πλὴν τῶν ἀνωτέρω, ὁ αὐτοκτονῶν δὲν πρέπει νὰ κηδεύηται ἐκκλησιαστικῶς κατ' ἐφαρμογὴν τοῦ Τιμοθ. 14.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Ἡ παροῦσα γνωμοδότησις ἀνεπτύχθη προφορικῶς τὴν 11.1.2001 ἐνώπιον τῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν Δογματικῶν καὶ Νομοκανονικῶν Ζητημάτων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐνεκρίθη παμψηφεί ὑπ' Αὐτῆς. Εὐχαριστίας ὀφείλω ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης εἰς τὴν συνεργάτιδα ἡμῶν Εἰρήνην Χριστινᾶκη - Γλάρου, Θεολόγον καὶ Δικηγόρον, ἣτις, λόγῳ τοῦ ἐπείγοντος τοῦ θέματος, συνεκέντρωσεν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν ἡμῶν ἱκανὸν πηγαῖον ὑλικόν, μέρος τοῦ ὁποίου ἐχρησιμοποίησαμεν ἐνταῦθα, προτρέποντες αὐτὴν εἰς περαιτέρω

ἔρευναν τοῦ θέματος εἰς βάθος, συμφωνοῦντες μετὰ τοῦ ἀεμινήστου Καθηγητοῦ ἡμῶν Ἡ. Βουλγαράκη, ὅτι πρὸς ἀπάντησιν εἰς σχετικὰ μὲ τὸ θέμα ἡμῶν ἐρωτήματα ἀπαιτεῖται ἡ συγγραφή Διατριβῆς καὶ μάλιστα, προσθέτομεν ἡμεῖς, λίαν ἐκτενοῦς. Εὐχαριστίας ὡσαύτως ὀφείλω καὶ εἰς τὴν συνεργάτιδα ἡμῶν Ἑλένην Παννακοπούλου, Θεολόγον, Μεταπτυχιακὴν Φοιτήτριαν τοῦ Π.Μ.Σ. τοῦ «Κανονικοῦ Δικαίου» διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς καταγραφῆς τῆς παρούσης γνωμοδοτήσεως εἰς ἠλεκτρονικὸν ὑπολογιστὴν καὶ τὴν διόρθωσιν τῶν δοκιμίων.

2. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 1-139.

3. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 18.

4. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 18.

5. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 7.

6. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 7.

7. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 8, 17 κ.ά.

8. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 8, 15 ἐπ.

9. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 17.

10. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 138-139.

11. (Ψευδο)κλημέντια, *Ὅμιλία IB' XIII* (ΒΕΠΕΣ 1, 163). Τὸ χωρίον ἐπαναλαμβάνεται αὐτολεξεῖ καὶ στήν «Ἐπιτομὴν Κλημεντίων», LXXXI (ΒΕΠΕΣ 1, 259) μὲ μόνην διαφορὰν ὅτι ἀντὶ τοῦ «ἦν βυθός», ἔχει «ἦ βυθός».

12. (Ψευδο)κλημέντια, *Ὅμιλία IB' XIII* (ΒΕΠΕΣ 1, 163). Τὸ χωρίον ἐπαναλαμβάνεται αὐτολεξεῖ καὶ στήν «Ἐπιτομὴν Κλημεντίων», LXXXI (ΒΕΠΕΣ 1, 259) μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἀντὶ τοῦ «πάντως», ἔχει «πάντες», ἀντὶ τοῦ «ἦ μήτι χεῖρον», ἔχει «εἰ μὴ τῇ χεῖρον» ἀντὶ τοῦ «ἐν ᾧ δὴ» ἔχει «ἐν ᾧ δὴ» καὶ ἀντὶ τοῦ «περὶ τῆς αὐτοκτονίας κολάζονται» ἔχει «τῆς αὐτοκτονίας χάριν κολάζονται».

13. «Ἐπιτομὴν Κλημεντίων», LXXXI (ΒΕΠΕΣ 1, 259).

14. Π. Χριστινάκη, *Τὰ ὑποκειμενικά στοιχεῖα τοῦ ἀδίκου κατὰ τοὺς ἰ. Κανόνες*, Ἀθήνα 1986, σελ. 100 ἐπ. (ἡ αὐτὴ ἐργασία μετὰ τινων βελτιώσεων, περιελήφθη, ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον καὶ τὴν αὐτὴν σελιδαρίθμησιν, εἰς Π. Χριστινάκη, *Θέματα Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, Α', Ἀθήνα 1993, σελ. 1-320).

15. Περὶ ὧν βλ. ἐκτενῶς Π. Χριστινάκη, *Τὰ ὑποκειμενικά στοιχεῖα τοῦ ἀδίκου κατὰ τοὺς ἰ. Κανόνες*, Ἀθήνα 1986, σελ. 100 ἐπ. Τοῦ αὐτοῦ, *Θέματα Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, Α', Ἀθήνα 1993, σελ. 100.

16. Π. Χριστινάκη, *Θέματα Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, Α', Ἀθήνα 1993, σελ. 105.

17. Ὁ Γ. Πουλῆς, «Ἡ στέρησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς κήδευσης». *Ἀρμενόπουλος*, 38 (1984), σελ. 276, διετύπωσε

τὴν θέσιν, ὅτι ἡ ποινὴ τῆς στέρησεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως ἔλκει τὴν καταγωγὴν αὐτῆς ἀπὸ τὸν ὡς ἄνω Κανόνα τοῦ Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας. Τοῦτο εἶναι ὀρθὸν ὑπὸ τὴν ἐννοίαν, ὅτι πρὸ τοῦ κανόνος τούτου δὲν ὑπάρχει ἄλλος ἱερὸς κανὼν, ἐπιβάλλων στέρησιν ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως ὡς ποινὴν εἰς αὐτοκτονοῦντα. Πρέπει ὁμως νὰ μὴ λησμονῇται, ὅτι ἡ ἐν γένει τιμώρησις τῆς αὐτοκτονίας θεολογικῶς ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὸ σῶμα ἡμῶν εἶναι ναὸς τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸν ὅποιον κατοικεῖ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα καὶ διὰ τοῦτο, «εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός» (Α' Κορ. 3, 17) ἐνῶ πρακτικῶς ἐφημερῶς καὶ πρὸ τοῦ Τιμοθ. 14, ὅπως ἀναπτύσσομεν εἰς τὴν συνέχειαν τῆς παρούσης ἐνόητος.

18. Τὸ κείμενον τοῦ Κανόνος βλ. εἰς: Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων...*, τόμ. Δ', Ἀθήνησιν 1854, σελ. 339, Πηδάλιον (ἐκδ. Παπαδημητρίου), Ἀθήνα 1998¹², σελ. 673 (μετὰ ἀσημάτων φραστικῶν μικροδιαφορῶν) καὶ Α'. Ἀλιβιζάτου, *Οἱ Ἱεροὶ Κανόνες*, ἐκδ. Ἀποστ. Διακονίας, Ἀθήνα 1997³, σελ. 541-542.

19. Π. Χριστινάκη, *Ἡ ἀπόπειρα ἐκκλησιαστικοῦ ἐγκλήματος* (Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορίᾳ), Ἀθήνα 1978, σελ. 610.

20. Π. Χριστινάκη, *Ἡ ἀπόπειρα ἐκκλησιαστικοῦ ἐγκλήματος* (Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορίᾳ), Ἀθήνα 1978, σελ. 610-611.

21. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 27-32.

22. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 32.

23. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 19-20.

24. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 32.

25. Ποιμὴν τοῦ Ἑρμά, *Παραβολὴ ι'*, IV, (ΒΕΠΕΣ 3, 109-110).

26. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 34.

27. Παχωμίου, *Βίος τρίτος*, 44 (ΒΕΠΕΣ 41, 16-17).

28. Παχωμίου, *Βίος τέταρτος*, 39 (ΒΕΠΕΣ 41, 102).

29. Παχωμίου, *Βίος τρίτος*, 44 (ΒΕΠΕΣ 41, 17).

30. Παχωμίου, *Βίος τέταρτος*, 39 (ΒΕΠΕΣ 41, 102).

31. Παχωμίου, *Βίος τρίτος*, 44 (ΒΕΠΕΣ 41, 17).

32. Παχωμίου, *Βίος τέταρτος*, 39 (ΒΕΠΕΣ 41, 102).

33. Παχωμίου, *Βίος τρίτος*, 44 (ΒΕΠΕΣ 41, 17).

34. Παχωμίου, *Βίος τέταρτος*, 39 (ΒΕΠΕΣ 41, 102).

35. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήνα 1992, σελ. 27.

36. Θεοδώρου Στουδίτου, *Ἐπιστολὴ PNF «Λαυρεντίω τέκνῳ»*, PG 99, στήλ. 1476-1477.

37. Θεοδώρου Στουδίτου, *Ἐπιστολὴ PNF «Λαυρεντίω τέκνῳ»*, PG 99, στήλ. 1476Α.

38. Θεοδώρου Στουδίτου, *Ἐπιστολὴ PNF «Λαυρεντίω τέκνῳ»*, PG 99, στήλ. 1476C - 1477Α.

39. Θεοδώρου Στουδίτου, *Ἐπιστολὴ PNF «Λαυρεντίω τέκνῳ»*, PG 99, στήλ. 1477Β.

40. Φωτίου, *Νομοκάνων*, Τίτλ. ΙΔ', κεφ. ΣΤ' (Ράλλη - Ποτλή, *Σύνταγμα...*, τόμ.Α', σελ. 335).
41. Βαλσαμίων, *Σχόλιον εἰς Τιμοθ. 14* (Ράλλη - Ποτλή, τόμ. Δ', σελ. 340).
42. «Σύνοψις», εἰς Τιμοθ. 14 (Ράλλη - Ποτλή, τόμ. Δ', σελ. 340).
43. Πηδάλιον, *Ἐρμηνεία εἰς Τιμοθ. 14*, Ἀθήναι 1970⁷, σελ. 673.
44. Π. Χριστινάκη, *Ἡ ἀπόπειρα ἐκκλησιαστικοῦ ἐγκλήματος*, Ἀθήναι 1978, σελ. 133 καὶ 388 καὶ τὴν ἐκεῖ βιβλιογραφίαν.
45. Τὴν σχετικὴν μαρτυρίαν ὀφείλομεν εἰς τὸν Παχώμιον (ΒΕΠΕΣ 40, 133 καὶ 41, 88).
46. Ι. Σταματάκου, *Λεξικὸν Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, Ἀθήναι 1994, σελ. 322.
47. Τὰ χωρία αὐτὰ καὶ τὴν ὅλην περιγραφὴν βλ. εἰς Παχωμίον, *Βίος τέταρτος*, 11, (ΒΕΠΕΣ 41, 87-88).
48. Βλ. Π. Παναγιωτάκου, *Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ*, τόμ. Γ', *Τὸ Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας*, Ἐν Ἀθήναις 1962, σελ. 172.
49. Π. Παναγιωτάκου, *Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ*, τόμ. Γ', *Τὸ Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας*, Ἐν Ἀθήναις 1962, σελ. 172, Π. Χριστινάκη, *Ἑγκληματολογία*, τευχ. Α1, Ἀθήναι 1989, σελ. 20.
50. Π. Παναγιωτάκου, *Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ*, τόμ. Γ', *Τὸ Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας*, Ἐν Ἀθήναις 1962, σελ. 172, Π. Χριστινάκη, *Ἑγκληματολογία*, τευχ. Α1, Ἀθήναι 1989, σελ. 20.
51. Π. Παναγιωτάκου, *Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ*, τόμ. Γ', *Τὸ Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας*, Ἐν Ἀθήναις 1962, σελ. 542.
52. Διὰ πλείονα βλ. Π. Χριστινάκη, *Ἡ ἀπόπειρα ἐκκλησιαστικοῦ ἐγκλήματος* (Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορίᾳ), Ἀθήναι 1978, σελ. 611-612. Βλ. καὶ Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήναι 1992, σελ. 45 ἐπ., ἔνθα καὶ σχετικαὶ μαρτυρίαι, χαρακτηρίζουσιν τὸν ἐκούσιον στανρικὸν θάνατον τοῦ Κυρίου ὡς «θυσίαν», ἢ «αὐτοθυσίαν».
53. Διὰ πλείονα βλ. Π. Χριστινάκη, *Ἡ ἀπόπειρα ἐκκλησιαστικοῦ ἐγκλήματος* (Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορίᾳ), Ἀθήναι 1978, σελ. 611.
54. Βλ. Α' Οἴκου. Συνόδου, Κανὼν 12.
55. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήναι 1992, σελ. 20 ἐπ.
56. Ἰουστίνου Μάρτυρος, *Ἀπολογία Β' ὑπὲρ χριστιανῶν πρὸς τὴν ρωμαίων σύγκλητον*, ΒΕΠΕΣ 3, σελ. 202.
57. Πρόκειται διὰ μαρτυρίαν τοῦ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας, τὴν ὅποιαν διέσωσεν ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος (ΒΕΠΕΣ 17, 200, 7).
58. Ἰωάννης Χρυσόστομος (PG 50, 589D).
59. Βλ. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήναι 1992, σελ. 49 ἐπ.
60. Περισσότερα βλ. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήναι 1992, σελ. 50 ἐπ., ὅπου καὶ ἄλλα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα.
61. Περισσότερα βλ. Ἡ. Βουλγαράκη, *Αὐτοκτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ταφή*, Ἀθήναι 1992, σελ. 50 ἐπ., ὅπου καὶ ἄλλα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα.
62. Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ζ', 21 (PG 145, 1253B).
63. Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ζ', 13 (PG 145, 1229D).
64. Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ζ', 13 (PG 145, 1232AB).
65. Διὰ πλείονα βλ. Π. Χριστινάκη, *Ἡ ἀπόπειρα ἐκκλησιαστικοῦ ἐγκλήματος* (Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορίᾳ), Ἀθήναι 1978, σελ. 612.
66. Διὰ πλείονα βλ. Π. Χριστινάκη, *Ἡ ἀπόπειρα ἐκκλησιαστικοῦ ἐγκλήματος* (Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορίᾳ), Ἀθήναι 1978, σελ. 611-612.
- Διὰ πλείονα βλ. Π. Χριστινάκη, *Ἡ ἀπόπειρα ἐκκλησιαστικοῦ ἐγκλήματος* (Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορίᾳ), Ἀθήναι 1978, σελ. 133.
67. Παντελεήμονος Ροδοπούλου (Μητροπολίτου Τυρολόης καὶ Σερεντίου), *Μαθήματα Κανονικοῦ Δικαίου*, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 207.
68. Γ. Θ. Ράμμου, *Στοιχεῖα Ἑλληνικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, Ἀθήναι 1947, σελ. 112.
69. Π. Παναγιωτάκου, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 105.
70. Ἀριθμ. Πρωτ. 2844/672/10.6.1988. Τὴν ἐγκύκλιον ταύτην βλ. εἰς Ἀρχμ. Στεφάνου Παννοπούλου, *Συλλογὴ τῶν ἐγκυκλίων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος...*, Ἐν Ἀθήναις 1901, σελ. 576-577.
71. Ἀριθμ. Πρωτ. 196/198/27.3.1900. Τὸ κείμενον βλ. εἰς Ἀρχμ. Στεφάνου Παννοπούλου, *Συλλογὴ τῶν ἐγκυκλίων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος...*, Ἐν Ἀθήναις 1901, σελ. 577-578.
72. Τὸ κείμενον βλ. εἰς Ἀρχμ. Στεφάνου Παννοπούλου, *Συλλογὴ τῶν ἐγκυκλίων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος...*, Ἐν Ἀθήναις 1901, σελ. 578.